

DEO IV

Rovovi na Dravi

U operativnom izveštaju od 15. decembra 1944. upućenom Vrhovnom štabu NOV i POJ, Glavni štab Vojvodine izveštava da su divizije 12. vojvođanskog korpusa u prvoj polovini decembra, a u vezi sa ofanzivom 1. proleterskog korpusa u Sremu, izvršile forsiranje Drave i Dunava i s tim u vezi konstatuje:

— glavni zadatak divizija 12. udarnog korpusa — obezbeđenje južnog boka trupa 3. ukrajinskog fronta na levoj obali Drave i Dunava — *izvršen je u potpunosti* i bez poteškoća, s obzirom da neprijatelj nije pokušavao forsiranje tih reka;

— što se tiče zadatka da se potpomogne ofanziva 1. proleterskog korpusa u Sremu, u vremenu od 7—11. novembra sa ciljem ugrožavanja boka i pozadine neprijatelja »koji još daje žilav otpor na liniji: Vukovar—Vinkovci—Brčko« — Glavni štab Vojvodine ocenjuje da je *u potpunosti uspelo samo prvo forsiranje* Dunava kod Opatovca izvršeno od strane Treće brigade 36. vojvođanske divizije, dok je forsiranje Dunava na sektoru Vukovar—Borovo uspelo samo delimično jer je neprijatelj u međuvremenu na ovaj sektor privukao jake operativne rezerve potpomognute sa oko 40 tenkova, tako daje Peta brigada 36. vojvođanske divizije u sadejstvu sa jednim ruskim bataljonom posle ogorčenih i krvavih dvodnevni borbi u kojima je uništeno 14 tenkova bila prinuđena da se povuče na levu obalu Dunava;

— za akcije 16. vojvođanske divizije, koja je držala levu obalu Drave od bivše jugoslovensko-mađarske granice prema Barču, takođe se konstatuje da je *uspešno* forsirana Drava kod Podravske Moslavine i da je posle ogorčenih trodnev-

nih borbi obrazovan manji mostobran i blokirala selo Moslavina;

— za dejstvo 51. vojvodanske divizije, uprkos uspešnom forsiranju Drave na sektoru Sarvaš—Bijelo Brdo od strane Osme vojvodanske brigade i kod Belišća i Bistrinaca od strane Sedme vojvodanske brigade, koje je preduzeto s namerom da se stvore uslovi za zauzimanje Osijeka obuhvatnim manevrom — kaže se da su ove akcije, zbog jakog protivnapada neprijatelja, imale samo *demonstrativni karakter*. Pored jakih, tek prispelih operativnih rezervi neprijatelja, jedan od razloga što ova forsiranja nisu dala očekujuće rezultate navodi se i veliki vodostaj reke Drave.

Izlažući svoj plan predstojećih dejstava u skladu sa daljim dejstvima Crvene armije u južnoj Mađarskoj, Glavni štab NOV i PO Vojvodine predlaže Vrhovnom štabu NOV i POJ da se na levoj obali Dunava ostavi samo jedna brigada 36. divizije, a na levoj obali Drave cela 51. vojvodanska divizija. Za glavninu snaga 12. vojvodanskog korpusa i operativno potčinjenih jedinica 6. slavonskog korpusa predlaže se da svoja dejstva usmere duž komunikacije Virovitica—Varaždin, a potom prema Zagrebu obuhvatajući ga sa severoistočne strane.

Iz ovoga proizilazi da se za obezbeđenje levog krila 3. ukrajinskog fronta ostavljaju samo 51. vojvodanska divizija i jedna brigada 36. divizije, koja bi se, takođe, posle zauzimanja Vinkovaca povukla u sastav svoje divizije na tek formiranom virovitičkom mostobranu. Uloga ovog mostobrana koji se tek nazirao kod Podravske Moslavine bila je da se sa njega izvrši jači operativni zahvat »prema Zagrebu« sa ciljem bržeg isterivanja neprijatelja iz međurečja Save, Drave i Dunava. Nema sumnje, bila je ovo optimistička i veoma smela procena Glavnog štaba Vojvodine, koja je polazila od pretpostavke brzog proboja i pomeranja Sremskog fronta koja nije dovoljno vodila računa o pristiglim operativnim rezervama iz Grupe armija »E«, koje su se već probile u dolinu Save i Bosne i time uspostavile operativnu ravnotežu i odnos snaga na ovom delu našeg i savezničkog fronta.'

Da se u međuvremenu i na ovom sektoru izmenila operativna situacija i da više nije bilo realnih uslova za produže-

¹ Arhiv VII, k.,213, reg. br. 11—7.

nje naše ofanzive u Sremu, a još manje za operativni obuhvat preko Varaždina i Zagreba, najbolje govori činjenica da je već u trenutku pisanja ovog izveštaja neprijatelj uspeo uvodnjem u borbu novih operativnih rezervi ne samo da stabilizuje svoj front u Sremu, već i da zaustavi ofanzivu 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj. Na desnu obalu Drave, u tom trenutku, ili tačnije 15. decembra, prispela je 11. nemačka vazduhoplovna divizija, koja se sa prethodnicom GA »E« probila iz Grčke.

Pored pristizanja jakih neprijateljskih operativnih rezervi, pred našim i sovjetskim sledećim operativnim planovima isprečio se još jedan prirodan protivnik, koji je išao više u prilog neprijatelju. Bila je to zima. Ona je te poslednje godine rata već počela da pokazuje svoje oštre zube. Snežne mećave u drugoj polovini decembra zavejale su nepregledne ravnice južne Mađarske i Podravine, prekrile dubokim snegom iskidane i minirane komunikacije i time bitno ukočile saobraćaj, posebno motomehanizovanih snaga neophodnih za dalje produženje naših i sovjetskih ofanzivnih akcija. Time su zima i novouspostavljena ravnoteža protivničkih snaga na ovom delu jugoistočnog ratišta uslovile brzi prelazak na klasičan pozicioni rat i tzv. rovovsku vojnu.

Još 13. decembra, posle likvidacije mostobrana kod Bijelog Brda i Belišća, Štab 51. divizije dobio je depešu od Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine u kojoj se kaže:

»Ocenite konkretnu situaciju. Nemojte se previše angažovati. Organizujte aktivnu odbranu...«

Bilo je to, u stvari, avizo naređenje da se prede u odbranu, doduše u »aktivnu odbranu«, koja je imala za cilj »ometanje neprijatelja da utvrđuje suprotnu obalu i koristi komunikacije pored Drave za nesmetani saobraćaj«. To je istovremeno podrazumevalo i aktivnu obaveštajnu i izviđačku aktivnost na suprotnoj obali i maksimalno angažovanje na utvrđivanju i maskiranju svojih položaja na levoj obali Drave.

Shvativši konačno da je neprijatelj konsolidovao svoju odbranu na desnoj obali Drave i da je na sektoru Valpovo—D. Miholjac uočeno prikupljanje još jedne sveže nemačke divizije, Štab 51. divizije u svojoj zapovesti (Op. br. 1) od 1. januara 1945. naređuje najveći stepen budnosti, opreza i gotovosti svojih jedinica kao i pojačanu izviđačku aktivnosti, kako

bi se blagovremeno otkrile dalje neprijateljske namere i svaka eventualnost.² Pošto precizira odgovornost svake brigade za svoj deo fronta, položaje, ciljeve i zaštitu artiljerije, Štab Divizije naređuje da se hitno preduzmu mere za minsko zaprečavanje odseka i mesta prelaza na Dravi pogodnih za neprijateljsko iskrcavanje. Samo po sebi, to je podrazumevalo i utvrđivanje svih ostalih položaja, rovova punog profila, saobraćajnica i otpornih tačaka.

U trenutku prijema avizo naređenja za prelazak u odbranu, Osmu vojvodanska brigada branila je odsek na levoj obali Drave od pustare Topolik do ušća Drave u Dunav. Raspored njenih jedinica na dan 14. decembra bio je sledeći: na odseku fronta od porušenog mosta do s. Tvrđavice i desne granice odbrane Brigade branio se — 2. bataljon. Ulevo od njega sa težištem odbrane u s. Podravlje nalazio se — 5. bataljon. Treći bataljon, koji je odustao od pokreta za B. Brdo ostao je u Kopačevu, a četvrti bataljon sa artiljerijskim divizionom u Bilju. Sudbina 1. bataljona još nije bila poznata Štabu Brigade, koji se sa prištapskim jedinicama takođe smestio u Bilju.

Smenjujući bataljone sa položaja svakog drugog dana i povlačeći ih na odmor u obližnja sela, štab Brigade je otpočeo planski i pod stručnim nadzorom inženjeraca da uređuje svoje položaje na levoj obali Drave. Većina tih odbrambenih položaja i objekata pogodnih za odbranu postojala je od ranije. Izgradili su ih mađarski fašisti posle jednostrane aneksije Bačke i Baranje 1941. godine i pomeranja svojih južnih granica na levu obalu Dunava i Drave. Od s. Torjanci i Baranjskog Petrovog Sela pa dalje na zapad postojao je čitav sistem stalnih utvrđenja sa armiranobetonskim bunkerima, skloništimama za vojsku, za oruđa, za municiju, sa spletom saobraćajnica punog profila, utvrđenim otpornim tačkama i čvorovima odbrane. Trebalo ih je samo popraviti i osposobiti za upotrebu, popraviti grudobrane, otvore za gađanje, podići nove osmatrač-

² Verovatno je reč o nešto zadocnelom saznanju o pojavi 11. nemačke vazduhoplovne divizije. I svi ostali naši obaveštajni podaci iz tih dana govore o koncentraciji tenkova i motomehanizovanih snaga u Osijeku. Tako se u obav. izveštaju II odseka Glavnog štaba Vojvodine pominje 40 lakih tenkova... (Vidi Arhiv VII, k. 215, reg. br. 29—1)

nice, raščistiti ih, masikrati prilazne puteve, zaprečiti mesta mogućih neprijateljskih prelaza i linija iskrcavanja itd.

Glavni odbrambeni položaj na sektoru odbrane Osme vojvođanske brigade severno od Osijeka protezao se duž odbrambenog zemljanog nasipa na levoj obali Drave od jugoslovensko-mađarske granice pa sve do šume Lovište (6 km istočno od s. Podravlje). Za razliku od susednog sektora, koji je branila Dvanaesta vojvođanska brigada i gde je između nasipa i 1. obale Drave postojao veliki pošumljeni i poplavljeni međuprostor širine i po nekoliko kilometara, ovde se odbrambeni nasip pružao neposredno pored obale Drave i oslanjao na naselje Tvrđavicu (Kiš Dardu) i Podravlje. Pozadi ovih sela, koja su sama po sebi predstavljala dobre uporišne tačke odbrane, na udaljenju 500—1.000 metara od prvog, pružao se još jedan zemljani nasip a od k. 83 do ustave i dalje na s. istok i treći zemljani nasip koji su sami po sebi nudili sledeće linije odbrane i time zajedno sa mnogobrojnim poprečnim kanalima (Barbara kanal, Dugačko jezero, Okruglica, Vajar to) i poplovljenim okolnim terenima i baruštinama pružali veoma povoljne uslove za uređenje jakog i duboko ešeloniranog odbrambenog sistema, čija se gornja osnovica završavala na oceditom i nadvišavajućem terenu oko gusto naseljenih mesta i komunikacije Darda—Bilje—Vardovac i Kopačevo—Podravlje. Putna i železnička komunikacija Osijek—Bilje i Osijek—Darda sa nadvišavajućim i kamenitim nasipima predstavljali su odlične upravne pravce za saobraćaj po dubini ovog za odbranu veojija povoljnog odbrambenog rejona.

Najosetljiviji i najnepovoljniji sektor na odbrambenom odseku Osme vojvođanske brigade nalazio se na levom krilu u poplavljenom trokutu Drave i Dunava, koji su sačinjavali izlivejni Kopački rit i njegova bliža okolina koja je na jugu i istoku bila omeđena maticama pomenutih reka, a na severu i severozapadu komunikacijom Osijek—Bilje—Kopačevo—pust. Podunavlje i rukavcima Minetrek i Crnjava. Ova oko 80 kvadratnih kilometara velika poplavljena baruština, dubine od 1,5—3 m mogla se kontrolisati jedino patrolama, izviđačkim grupama, zasedama i objavnicama na čamcima i plovnim objektima. Sistemom tzv. grupne odbrane, efikasne odbrane protiv neprijateljskih desantnih jedinica, ova baruština mogla se braniti sa komunikacija s. Podravlje—Bilje—Kopačevo, pst. Podunavlje

i pst. Šumatovac. To je i učinjeno, pa su po dva batalojna, što je činilo 1/3 brigadnog sastava, bila stalno i na smenu raspoređena u ovim mestima.

Težište svoje odbrane, sasvim prirodno i razložno, Štab Brigade je grupisao na svom desnom krilu, na desnoj ooli kod Osijeka, sa jačim pokretnim rezervama u oolju i na Komunikaciji tanje—Darda. Iu su se, spremni za uvoaenje u borbu, stamo nalazili jedan pešadijski bataljon, konjički eskadron, deo teških oruđa artiljerijskog diviziona i izviđačka četa Brigade.

Kopanjem na smenu, za nekoliko dana na levoj obali Drave Usijek je sa severa bio opkoljen sistemom rovova i saobraćajnica iz kojih su virile nakostrešene cevi naših mitraljeza, lopova za neposredno gađanje suprotne obale, bataijonskin i brigadnih minobacača. Na tavanima kuća u naseljima ivrđavica i Podravlje uređene su osmatračnice, a na samoj obali Drave položaji za mrtve straže, objavnice, snajperska oruđa i rezervni vatreni položaji za puškomitraljeze i si. Poučeni neprijatnim iskustvom sa Kazuka, borci Usme brigade su inventivno iskoristili svoja krvavo plaćena saznanja o pozicionoj odbrani sa utvrđenog nasipa »branderburžana«. Isto kao i kod Kazuka, visoki zemljani nasip pored Drave pretvoren je u pravi odbrambeni bastion. Na njegovoj suprotnoj strani, poput krtičnjaka, pružali su se rovovi punog profila, obloženi daskama, kukuruznom šušom, nastrešnice i skloništa za odbranu od rasprskavajućih zrna, koje je ubrzo prekrilo debeo sloj snega. Iz njih su provirivale glave naših boraca budno motreći na nekoliko stotina metara udaljene položaje neprijatelja na suprotnoj obali Drave.

— šta kažeš, Bane! Sada smo k'o naši stari »zipcigeri« u Galiciji — našali se Vesa Živković, komesar 2. bataljona, obilazeći položaje Bunetove čete kod Tvrđavice. — Sada smo i mi kao i oni prešli u »dekunge« i »šturm linije« i čekamo naređenje za »forverc« ...

— Baš tako, družo komesare. Nedostaje nam još koji dan »urlaba« pa da stignemo na svinjokolje u Jazak i šašince i donesemo malo božične pečenice. Ili ću namazati oči presnim krompirom da bih se napravio »marod« i tako stigao u »špitalj«, a onda mi sleduje »urlab« — odgovori mu komandir

Bane sve u istom tonu i žargonu.³ Slušajući ih, borci se namah razgališe na hladnoj decembarskoj golomrazici, duva-jući u prozeble prste.

— Položaji koje je posela Brigada bili su tučeni jakom neprijateljskom mitraljeskom, artiljerijskom i minobacačkom vatrom iz Osijeka. Naročito je bila efikasna njihova vatra sa Osiječke tvrđave, koja je nadvišavala naše položaje za desetak metara, ili sa potkrovlja visokih zgrada u Gornjem gradu. Bilo je dovoljno pojaviti se iz rova, iza nasipa, pa da oko tebe zapara rafal neprijateljskog mitraljeza ili da te otkrije metak izvežbanog nemačkog snajperiste — priča Nenad čujući Neša i nastavlja:

— U početku, dok sneg nije pao, rovovi su bili neobično hladni, vlažni, po dnu se skupljala voda pa smo bili prinuđeni da dovlačimo daske i kukuruzovinu iz seoskih dvorišta u Tvrđavici. Njima smo oblagali zidove i bacali ih na dno rovova, koji su bili iskopani za stojeći stav. Danju se nije smelo izlaziti iz rovova zbog precizne neprijateljske vatre, zato se snabdevanje hranom i municijom obavljalo samo noću. A noći su bile neobično hladne i duge. Tada su se ruke kočile na oružju, govor se oduzimao a mozak je prestajao da funkcionise. Nije pomagalo ni cupkanje u mestu i razmahivanje rukama. Zimu smo teže podnosili nego neprijatelja. Smenu jedinica dočekivah smo kao izlazak iz ledenog pakla...

— Danima posmatramo krovove osječkih kuća i beličasto sivi dim koji kulja iz dimnjaka — priča Milorad Budimčić Mikica. — Suprotna obala je načičkana bunkerima, mitraljeskim i topovskim gnezdima spremnim da bljunu uragansku vatru na svaki naš pokret prema Dravi. Pri tome neprijatelj se služi svakojakim prevarama i lukavstvima. Nastoji da nas isprovocira i natera da otkrijemo svoje vatrene položaje. Znajući za našu bolećivost prema narodu, jedno vreme su neke žene izlazile na samu obalu, zahvatale vodu i onda tobože pokušavale da nam upute neke poruke i otkriju naše isture-

³ Većina Sremaca služila je u 70. austrougarskoj infanterijskoj regimenti (otud naziv »zipcajgeri«) i veoma plastično su opisivali svoje uspomene iz borbi u Galiciji za vreme I svetskog rata, upotrebljavajući pri tome nemačke nazive iz pozicionog rata. Otud »dekung« (rov punog profila); »šturm linija« (jurišni položaj), »forverc« (naredba za juriš); »urlab« (odsustvo); »špitalj« (bolnica) i si.

ne položaje na Dravi. Konačno smo otkrili da su to ustaše preobučene u ženska i civilna odela. Brzo smo ih naučili pameti i uzvratili istom merom. Noću bi se neki naši borci privukli do kraja neoštećenog mosta. Tu bi se pritajili i ujutru svojim sigurnim pogocima dokrajčili one najhrabrije na suprotnoj obali...

Neprijateljska obaveštajna služba ne miruje

Sve do 14. decembra stanovništvo priobalnih sela Podravlje i Tvrđavica ostavljeno je u svojim kućama. Vaspitavana u duhu Titovih direktiva i internacionalnih principa KPJ, naša vojska je kao i u toku cele NOB-e odmah po svom dolasku pokušavala da uspostavi tolerantan i pravilan odnos sa stanovništvom ovih sela, bez obzira na njegov nacionalni i socijalni sastav i položaj. U prvim danima decembra, dok su naše jedinice svoje izbijanje na Dravu smatrale samo privremenim zadržavanjem do narednog ofanzivnog poduhvata na suprotnoj obali, nije se poklanjala veća pažnja ovom pitanju. Sa uspostavljanjem fronta na Dravi i uključivanjem ovih sela u sistem naše odbrane, došlo je do prvih teškoća i nesporazuma.

Na prvom mestu to se ispoljilo u odnosu na priobalna sela Tvrđavicu ili Kišdardu (Malu Dardu) kako se ovo selo nazivalo pod mađarskim okupatorskim režimom. Ono je bilo naseljeno isključivo nemačkim stanovništvom, koje je, zavedeno fašističkom propagandom, do poslednjeg trenutka služilo interesima svojih sunarodnika, nemačkih okupatora. U selu je postojala jaka organizacija Kulturbunda i Hitlerjugend,⁴ koje su se posle prvog pretrpljenog šoka i naše pojave vrlo brzo ponovo aktivirale i otpočele prvo sa prikrivenim bojkotom i rovaranjem, a zatim i sa sve otvorenijim radom i antipatijama prema našoj vojsci. Štab Brigade se već nosio mišlju da ovo stanovništvo internira sa prve linije, i zbog razloga njihove lične bezbednosti i zaštite, kada su oni sami ubrzali

⁴ Kulturbund je bio zamišljen prvo kao kulturno-prosvetna organizacija domaćih Nemaca, koja se ubrzo pretvorila u nacional-socijalističku političku organizaciju, dok je Hitlerjugend organizacija Hitlerove omladine.

ovo rešenje. Naime, još u toku neuspelog pokušaja forsiranja Drave kod Osijeka postalo je jasno da je neprijatelj spremno dočekao naš desant i da raspolaže tačnim rasporedom naših snaga i njihovim grupisanjem za napad na Osijek. Ubrzo su naši kontraobaveštajni organi otkrili da je neprijatelj na levoj obali Drave, prilikom svog povlačenja, ostavio nekoliko svojih obaveštajnih punktova. Jedan od njih je odmah otkriven u Tvrdavici a po jedan u Dardi i Kopačevu. Bili su prikriveni u groblju, a ovaj u Tvrdavici u kući jednog Folksdojčera. Imali su radio-stanice pomoću kojih su slali izveštaje svojoj komandi u Osijek. Sa krova jedne kuće domaćeg Švabe uočeni su i svetlosni signali koji su slati preko Drave, a u kući jednog Švabe pronađena je prislušna stanica spojena sa našom telefonskom linijom. Sve je to bio dovoljan razlog da se iz ova dva sela iseli celo stanovništvo... Prebačeni su u Bilje.⁵

Život u minskim poljima

Velika i svakodnevna opasnost pretila je tih dana borcima Osme vojvođanske brigade od ostavljenih i neobebeženih

⁵ Vidi Oper, dnevnik 8. VUB za 14. XII 1944. Za internaciju ova dva sela bila zadužena 1. četa 2. bataljona na čelu sa komandantom Čigom iz Rume i komesarom Dejanom Ivačkovićem. Dejan tvrdi da je tom prilikom iseljeno oko 500 duša i da je nemačko stanovništvo bilo tada logorisano.

Do otkrivanja nemačke radio-stanice u groblju u Dardi, po pričanju Nenada Čujića Neše, došlo je sasvim slučajno. Nju su otkrili telefonisti 8. brigade kada su otklanjajući kvar na liniji Darda—Kišdarda iznenada začuli neki razgovor na nemačkom jeziku. Prateći linije, na jednoj banderi otkrili su maskirani priključak koji je vodio do groblja. Idući ovim tragom, u jednoj grobnici-kosturnici otkrili su tri nemačka obaveštajca i jednu ženu sa telefonom i radio-stanicom. Pošto su ih opkolili i pozvali na predaju, fašisti su odgovorili vatrom iz automata, ali su već posle prve ručne bombe ubačene u grobnicu izašli sa podignutim rukama i izranjavljeni. Ispostavilo se da fašisti, prilikom prevodenja i diktiranja naše korespondencije nije otpustio taster mikrotelefonske kombinacije pa se na taj način i sam uključio u naš telefonski razgovor i time izazvao sumnju naših telefonista. (Sećanje Nenada Čujića Neše).

minskih polja. Skoro da nije bilo dana da neko od boraca ili tovarmn, teglećih grla stoke ne strada od mina koje su Nemci pri svom povlačenju iz Baranje sejali za sobom skoro bez ikakvog šematskog reda i sistema. Najveća koncentracija bna je **OKO** spoljne ivice njihovog nekadašnjeg mostobrana severno od Podravlja i Tvrdavice. iznenadni i brzi prodor Trećeg, Dukinog bataljona u centar njihovog mostobrana i njihovo panično povlačenje u Usijek sprećin su ih da i ovaj uski pojas pored Drave zaseju protivpesadijskim minama. Nesreća je bila u tome što su sada naši položaji bih postavljeni u obrnutom pravcu, to jest sa severne strane nasipa, na spoljnoj ivici nekadašnjeg mostobrana i upravo na prostoru gde su minska polja bna i najgušća. Naročito po dubim nasin položajaj; oba nasipa, u poiesu Carske livade, u šumi Vajar 10, **OKO** Barbara Kanala, Male pumpe, Ustave i duž komuniKacije prema Bilju. Za njihovo raščišćavanje bili su potrebni minodeteKtori i specijalno obučene inženjerijske jedinice, koje su kod nas bile tek u formiranju. Zbog svoje žurbe da prođu što daije na zapad, ruske jedinice to nisu stigle da učine.

U prvoj polovini decembra mnogi od tih miniranih terena su približno obeleženi i maskirani. Utkrivaii su ih krateri već ekspodiranih mina, raskomadana tela domaćih životinja, posebno ovaca koje su naše jedinice terale pred sobom, uništena zaprežna vozila a ponegde se golim okom mogao uočiti jedva vidljiv trag žica kojima su mine bile povezane za dejstvo na potez, ili sveže iskopane humke zemlje kojima Nemci u brzini nisu uspeli da sasvim maskiraju svoje nagazne mine. Nevolje su nastale posle prvog snega. Beli pokrivač prekrrio je i ono malo prepoznatljivih repera i kratera od već eksplodiranih mina, a upravo tuda, pozadi nasipa koji je zaklanjao od neprijateljskih zrna i pogleda iz Osijeka, odvijao se i najveći saobraćaj naših boraca na položaju. Otud nije ni čudo što je u operativnoj dokumentaciji skoro svakog dana bio zabeležen i poneki gubitak od ovog podmuklog neprijatelja. Tako je u Operativnom dnevniku za 21. decembar zabeleženo da su toga dana poginula 2 a ranjena 4 naša borca. Za dan 22. imali smo samo jednog ranjenog borca.

— Bio sam to ja — priča Mija Godar iz Subotice, koji je tada ranjen kao borac prateće čete 4. bataljona. — Desilo se to ovako:

— Nalazili smo se u bunkerima nedaleko od porušenog mosta kada je do nas stigao kurir Ivica. Tražio je da se hitno podnese izveštaj komande čete Štabu bataljona. Tek što se kurir izgubio iza bokternice sa nekim kuvarima koji su nosili hranu borcima 2. čete, krenuo sam i ja sa izveštajem komandira čete za komandanta Bobockog. Pošao sam u pravcu Kišdarde, gde se nalazio Štab bataljona. Krenuo sam kolskim putem sa severne strane nasipa pazeći da me ne osmotre Nemci sa suprotne obale. Izlokani seoski put bio je zamuznut i pokriven tankim slojem snega. Udesno od puta iz zaledenog kanala virila je jedna levča i deo zadnjeg trupa od nekih zaprežnih kola. »Verovatno su naišla na minu!« pomislih u sebi i nastavim da koračam nešto opreznije.

Na domaku sela ugledao sam još jedan trag koji je vodio prečicom. Pošao sam za njim u želji da što pre predam izveštaj Štabu bataljona i da se pre mraka vratim u četu. Nisam prešao ni nekoliko koraka kad mi noga zape za neku žicu. »Minsko polje!« — štregnu nešto u meni i sledi mi krv u žilama. Stajao sam tako nekoliko trenutaka kao paralizovan, a onda pomislih: »Pa žica je zamrznuta sa zemljom i ne može više aktivirati minu!« To me je malo ohrabrilо i podoh oprežno da se vratim na put. Tada nagazih i drugi kraj žice i u isti mah začuh jedva čujno »škljoc!«. Odmah zatim blesnu strahovita eksplozija tzv. nemačke »S« protivpešadijske mine.

U trenutku dok me je eksplozija podizala u vis, krajničkom svesti koja se gubila ugledao sam sunce priklonjeno zapadu i poslednji red kuća Kišdarde odmah iza nasipa. Tada sam potonuo u neki bezdan i mračno sivilo. Nakon dvadesetak minuta probudili su me strahoviti bolovi u nogama i bubnjanje u glavi i ušima. Izlomljene su mi bile leva potkolenica i desna butna kost. Cipele nisam video nigde u blizini, a od čakšira su mi ostale samo neke pantljičaste krpe.

Pokušao sam da se pridignem, ali sam ponovo skoro izgubio svest od bolova. Spazivši mlaz krvi kako šiklja iz leve noge, kaišem sam stegao levu nadkolenicu. Tada su do mene dotrčali moji drugovi. Među prvima je stigla bolničarka Gizela Vojnić. Hrabro je zakoračila u minsko polje i pružila mi prvu pomoć. Zatim su me preneli u Kišdardu, a onda u Bilje. Tamosuhteli da mi odseku obe noge. Gizela se usprotivila i pozvala moga komesara čete Milana Glumca. On se zauzeo za mene i njemu

mogu zahvaliti što sam sačuvao obe noge. Od njega sam saznao da sam bio predviđen za školovanje u SSSR-u. To me je rastužilo više i od samog ranjavanja. Za nas mlade komuniste odlazak u prvu zemlju socijalizma na školovanje predstavljao je tada najveći ideal i životnu šansu...

Veliku pomoć i ohrabrenje našim ranjenicima pružao je i jedan mladi lekar, mađarski Jevrejin. Bio je uvek vedar i nasmejan i spreman da svakom pomogne i da se našali pa čak i na svoj račun.

— Šta bi sa onim prasetom što si obećao svetom Antunu ako preživiš onaj dan prilikom forsiranja Drave kod Osijeka? — upitao ga je moj drug Ivan Berkeš prilikom posete meni u bolnici u Bilju.

— A, pa to ću obavezno uraditi čim se završi rat — odgovorio mu je doktor.

— Pa kako ćeš ga odneti sv. Antunu kad si ti Jevrejin, a u mošeji nema sv. Antuna.

— Ma hajde, Ivane, samo kad sam ono preživeo. Odneću prase i Muhamedu ako treba iako on nikad nije jeo svinjetinu... A i vas ću pozvati na njegovu daću kad se vratimo u Suboticu...

Svi smo se veselo nasmejali i zamolili Ivana da nam ispriča šta se to desilo sa doktorom kod mostova na Dravi. Ivan se u početku nećkao, ali je, uvidevši da i doktor nema ništa protiv, ispričao taj događaj.

— Počeli mi forsiranje i, naravno, neprijatelj nas dočekao žestoko. Doktoru je to, izgleda, bio prvi veći okršaj i čim su oko njegovog saniteta zapraštale mine i artiljerijske granate, on se uhvatio za glavu i samo viče: »Ištenem, Ištenem! Pomozi sv. Antune. Ako preživim ovaj dan, doneću ti pečeno prase! ...« A i bilo je prpe toga dana... Tada je iz njegovog saniteta poginulo nekoliko boraca, a među njima i referent saniteta drugarica Danka..

⁶ Ovu anegdotu iz bolničkog života ispričao je isto tako Mijo Godar iz Subotice.

Žičarska je muka pregolema

Braniti front širine od preko 20 i dubine oko 7—8 km (oko 160 km²) snagama jedne brigade nije ni malo jednostavna stvar, pa makar to bila po svom brojnom stanju i naoružanju i jedna od najjačih brigada NOVJ, kao što je to bila Osmo brigada. (Ona je tih dana, neposredno posle batin-ske operacije, ponovo popunjena i na dan 14. decembra 1944. imala je u svom sastavu 2.677 boraca, od kojih 177 drugarica). U normalnim uslovima bila je to prosečna odbrambena zona jedne divizije. Ovo utoliko pre što se pred odbrambenim od-sekom Brigade nalazio neprijatelj jačine divizije (samo u Osijeku se tih dana nalazilo više od 3.000 Nemaca i oko 1.000 ustaša i domobrana sa oko 40 tenkova)⁷ i što je preko toga odseka vodio jedini operativni pravac sa kamenom podlogom koji se u to vreme mogao iskoristiti za udar u duboku poza-dinu trupa 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj. Osim toga, neprijatelj je bio u prednosti i u pogledu mnogobrojnih rokadnih pravaca, pogodnosti terena za odbranu, izgrađenog i postojećeg sistema veza i si. Drugo je pitanje što on te prednosti tada nije iskoristio, što nije u to vreme izveo neku veću ofanzivnu aktivnost na našoj obali i što to nije izveo ni kasnije za vreme tzv. bolmanske bitke. O tome će još biti reči u ovoj knjizi.

Za razliku od neprijatelja, Štab Osme brigade je imao veoma skučene mogućnosti za manevrisanje svojih jedinica po unutrašnjim pravcima na svom sektoru fronta. Tek u nje-govoj dubini te mogućnosti su bile nešto povoljnije.

Jedan od glavnih preduslova za uspešno frontalno rato-vanje, pogotovo u ovakvim uslovima (na širokom frontu, poplavljenom terenu, nedostatak komunikacija), svakako je do-bra organizacija veze i posebno veza komandovanja i veza sa-dejstva. A to je u tom trenutku bila upravo najslabija tačka u našim jedinicama, jer je služba veze za savremeno ratova-nje bila tek u povoju. Brzi odlazak sovjetskih jedinica dalje na zapad, čija su sredstva veze služila i našim jedinicama za vreme i neposredno posle batin-ske operacije, ostavile su naše

⁷ Oper, dnevnik Štaba 8. VUB za 16. XII 1944, Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.

komandovanje na partizanskim sredstvima veze, uglavnom na kuririma i na nekoliko radio-stanica, koje su slično onoj u 1. bataljonu brzo otkazivale zbog dotrajalosti baterija i slabe obučenosti vezista.

Po dolasku u Suboticu, Brigada se snabdela izvesnom količinom poljskog telefonskog kabla i telefonskih aparata prikupljenih po kancelarijama bivše mađarske fašističke vojske i uprave. Bili su to uglavnom kancelarijski aparati neprilagođeni poljskim i rovovskim uslovima ratovanja. Najteže je išlo sa suvim elementima od 1,5 V, koji su se nalazili van aparata i pri pokretu morali su se držati rukama. Nezaštićeni od kiše i vlage, oni su brzo propadali a do novih se veoma teško dolazilo. Sem toga, nedostajalo je i osnovnih telefonskih rekvizita — motalica, kalemova, penjalica i pre svega specijalno obučenog ljudstva za formiranje brigadne službe veze.

Uvidajući ovaj problem, Štab Brigade je odmah po dolasku u Kupusinu pristupio formiranju voda za vezu, koji je ubrzo prerastao u četu za vezu.⁸ Iz postrojenih bataljona izdvojeno je 36 omladinaca koji su u građanstvu imali završenu neku školu ili zanat. Sa njima je organizovan 12-todnevni kurs na kome su stekli elementarna znanja za rad na telefonskim sredstvima veze. To malo stečenog znanja trebalo je odmah primeniti u praksi i to u veoma složenim uslovima frontalnog ratovanja.

— Po završenom kursu, u Bilju, gde se nalazio Štab Brigade, sačekao nas je komandant Brigade Milan Korica Kovač — priča Nenad Ćujić Neša, stari sremski borac iz Erdevika, desetar uvodu za vezu.

— Najzad, žicari, red je da pokažete šta znate... Dugo smo mi vas čekali. Dok smo mi ratovali na Kazuku, vi ste učili telefoniju. Red je da se i naši kuriri malo odmore. Dosta su se natrčali po ovim blatštima i kaljugama... Znam i sam da nemate dovoljno sredstava, a naročito telefona i kablova. Zato morate prvo iskoristiti i osposobiti sve ove iskidane stalne telefonske linije i pre svega uspostaviti dobru vezu iz-

⁸ Prvi komandir te čete bio je Petar Božin, rođen 1915. u Somborn, trgovac iz Novog Sada, koji je novembra 1944. bio jedan od rukovodilaca prve škole za vezu organizovane od strane GŠ NOV i PO Vojvodine.

među Bilja, Kopačeva, Vardarca, Kišdarde i Podravlja. Sa Dardom i Štabom Divizije imamo već dobru vezu. Vaš osnovni zadatak je da nam uspostavite i redovno održavate dobru vezu sa svim štabovima bataljona, komandama četa i jedinicama na isturenim vatrenim položajima... Vaš zadatak nije nimalo lak i jednostavan, ali nadam se da ćete ga uspešno izvršiti...

— Hoćemo, družo komandante! — odgovorili smo svi u horu i svojski prionuli na posao.

Za dva dana bile su uspostavljene i osposobljene postojeće stalne telefonske linije, između naseljenih mesta i štabova naših bataljona na celom sektoru odbrane Brigade. Uz pomoć jednog voda inženjeraca, zamenili smo sve od neprijatelja isečene i od artiljerijske vatre porušene telefonske stubove, povezali iskidane telefonske žice, zamenili izlupane čašice i osposobili postojeće telefonske centrale i telefone. Zatim smo se podelili po bataljonima i otpočeli uspostavljati vezu sa jedinicama u rovovima, na isturenim položajima, sa artiljerijom i minobacačima. Tu smo bukvalno rastezali i racionalno koristili svaki metar poljskog telefonskog kabla koji smo poneli iz Subotice ili dobili od Rusa. Umesto motalica koristili smo komad okruglog drveta, a baterije za napajanje vezivali smo komadom žice za kancelarijske telefone, kojih takođe nismo imali dovoljno. Ponekad smo morali da se provlačimo kroz minska polja, gazimo preko bara i kanala, da se veremo po drveću da bismo postavili ili skinuli zamršeni ili prekinuti kabl (telefonski). Najteže nam je bilo noću, obično po najvećoj kiši ili mrazu, kad dođe negde do kratkog spoja ili prekida na liniji. Tada komandanti pobesne, viču, prete nam streljanjem ako za najkraće vreme ne pronađemo i otklonimo kvar na liniji.

Sva sreća, imali smo veoma dobre mladiće, većina iz okoline Subotice, koji su odrasli na salašima u borbi sa surovim prirodnim i klimatskim uslovima, koji su lako savladivali fizičke napore, hladnoću, imali urodene radne navike, snalazili se u tamnim kišnim noćima, snežnim olujama i svim teškim ratnim situacijama. Bili su uvek spremni da se kadgod zatreba dobrovoljno javljaju u patrole za otklanjanje kvara, pa i onda kada treba prepuzati brisani prostor do naših istaknutih osmatračnica i oruđa na Dravi. »Boga im maminog! Ovi baš ne

daju oka otvoriti! Opet su nam prekinuli žicu artiljerijskom granatom!» Bila je to jedina psovka ovih hrabrih i skromnih Tavankučana i Subotičana posle povratka sa nekog opasnog zadatka, srećnih i zadovoljnih što su pronašli i otklonili kvar na liniji. Ponekad bi znali doći nazad i bez postave na šinje-lu, bez rukava na košulji ili bluzi, jer su u nedostatku izolir trake morali kidati sa sebe deo odeće da bi izolovali ogolje-no i popravljeno mesto na telefonskoj liniji. Kasnije su se po selima, a naročito u iseljenoj Kišdardi, snabdeli krpama i pravili od njih trake koje su nosili u svojim torbicama za obmotavanje dotrajalog kabla. U vodu smo imali i dva dobra stručnjaka, tt mehaničara. Bio je to neki Škrabl, rodom iz Zagreba, a drugi se zvao Branko i bio je rodom iz Bačkog Brega. Njima možemo zahvaliti da su nam telefonski aparati i centrala uvek dobro funkcionisali.

No i pored sve naše volje i mladalačkog oduševljenja, tih zimskih dana, a naročito kasnije sa pramenom položaja na tzv. virovitičkom i bolmanskom mostobranu, bilo je sve teže uspostavljati i održavati telefonske linije. Voda, kiša, sneg i vlažna zemljišta učinili su svoje, slaba izolacija je odvodila struju, čujnost je bila sve slabija, komandiri i komandanti sve nervozniji i nezadovoljniji našim radom, a mi nemoćni da bilo šta više učinimo sa istrošenim kablom, ovlaženim i dotrajalim baterijama. U tim momentima proklinjao sam majku koja me rodila i onaj dan kada sam se u Kupusini prijavio da imam završenu zanatsku školu i zbog toga postao telefonista. Umesto protivtenkovske puške koju sam dotle nosio, sada sam imao neku englesku žaračaru koja mi je više služila za nabacivanje žice na grane drveća nego za borbu. Uniforma mi se od neprekidnog veranja, puzanja i provlačenja kroz šiblje i blato ishabala, iscepala, a rukavi, naročito levi lakat na kojim sam namotavao žicu, svi umazali. Sva odeća pa i ruke bili su mi crni od katrana. Izgledali smo zaista jadno i bedno, a ginuli smo isto tako kao i pešadinci u prvoj borbenoj liniji, najčešće od mina ili od neprijateljskih snajpera sa desne obale Drave.

Bilo je, međutim, i lepih trenutaka, kada sam se čak i ponosio što sam kao vezista doprineo efikasnijem uništenju neprijatelja. Takav jedan slučaj dogodio se — priča dalje Nenad ćujić Neša — baš tu na Dravi nedaleko od Tvrdavice i Podravlja.

Presela im svinjetina

— Duže vreme naši položaji na levoj obali Drave bili su tučeni efikasnom vatrom neprijateljske artiljerije postavljene na istočnoj periferiji Osijeka, oko ciglane i pozadi komunikacije Sarvaš—Osijek u visini Netviševe pustare. Naša artiljerija nije nikako mogla da tačno utvrdi i osmotri njihove položaje i da im odgovori istom merom. Neprijatelj se ovde osećao sigurnim jer je suprotna obala Drave bila poplavljena i neposednuta sve do Bilja i Kopačeva. Na oko 3 km od naših položaja i sela Podravlja, uz samu obalu Drave, nalazila se jedna napuštena šumarska kućica oko koje se na jednom malom pošumljenom uzvišenju prikupilo podosta već skoro podivljalih svinja iz okolnih sela.

Nekom od naših rukovodilaca pala je na pamet ideja da se ovde upostavi jedna naša izviđačka i artiljerijska osmatračnica za osmatranje one strane obale i položaja neprijateljske artiljerije. Sa jednim odeljenjem izviđača na čelu sa komandirrom izviđačkog voda Savom Neškovićem Pešakom iz Rakovca, pošlo je i jedno odeljenje nas vezista. Ukrcani na dva čamca, jedne hladne decembarske noći prebacili smo se do šumarske kuće. Usput smo, nabacujući žicu na vrbovo granje, razvili telefonsku liniju i povezali je sa telefonom koji smo postavili na tavanu šumarske kuće. Odavde smo kroz podignuti crep imali odličan pregled suprotne obale i komunikacija pored Drave. Kao na dlanu stajali su pred nama položaji neprijateljske artiljerije i minobacača. Tu smo se dobro maskirali. U kuću smo ulazili kroz prozor sa njene suprotne strane. Ulazna vrata i prozore koji su gledali na obalu nismo uopšte koristili, sem za prikriveno osmatranje. U kući je bilo dosta nameštaja i posteljine, pa smo se dobro razmestili. Hranu smo donosili noću čamcima.

Već sutradan pokazalo se koliko je ovo bila pametna ideja. čim smo osmotrili neprijateljske položaje, Sava je prateći dvogledom pogotke naše artiljerije vršio istovremeno njenu korekturu i navođenje. Sedeo sam odmah pored njegovih nogu i u telefonsku slušalicu prenosio njegove komande: »Desno 50!« — »Bliže 100!« — »Tako!« »Sad, brza paljba!«

Tek kada sam ugledao sigurne pogotke naše artiljerije i kako lete u vazduh posade i delovi oruđa neprijateljske artiljerije i minobacača na suprotnoj obali, shvatio sam ushi-

ćeno da je to doprinos i nas vezista i koliko je telefon korisno sredstvo veze.

Narednih dana napadnuta je i jedna podugačka neprijateljska motorizovana kolona koja se kretala drumom od Vukovara ka Osijeku. Čim smo je otkrili, ujutro u 8, blagovremeno smo pripremili našu i rusku artiljeriju. Pošto su uzeli potrebne elemente, artiljerci su preko svoje telefonske centrale, koja je imala šifrovani naziv »Soko«, izvestili nas da su spremni i da će izvršiti još jednu malu korekturu. Propustili smo da preko pripremljenog mesta za otvaranje vatre prođe nemačka prethodnica na motociklima, a onda komandovali: »Paljba!« Korektura od nekoliko granata je potpuno uspešla a zatim je otvorena brza paljba po celoj koloni. Za desetak minuta cesta od Vukovara ostala je zakrčena od zapaljenih i ispreturanih neprijateljskih motornih vozila. Taj događaj sa tavana posmatrali su svi izviđači i vezisti. Bili smo veseli i raspoloženi...'

Jednoga dana¹⁰ ugledali smo kako se našoj obali približava čamac sa tri neprijateljska vojnika i jednim nemačkim oficijom. Išli su pravo prema našoj kući. Sava, komandir izviđača, reče mi da brže nazovem Štab Brigade i upitam šta da radimo. Komandant Kovač, koji se javio na naš poziv, odgovorio mi je da ih po svaku cenu pokušamo zarobiti i u toku noći prebaciti u Štab Brigade radi saslušanja. Našoj i sovjetskoj obaveštajnoj službi trebali su »živi jezici«. Trebalo je to učiniti po mogućnosti bez pucnjave i kompromitovanja naše artiljerijske osmatračnice u šumarskoj kući. Čim je čuo Kovačev odgovor i naređenje, Sava je brzo stvorio plan koji nam je saopštio.

Preobučen u civilno, odnosno šumarsko odelo koje se tu nalazilo, Sava je ispod bluze opasao pištolj, stavio šumarski šešir na glavu i sa sekirom u rukama izašao na vrata kuće. Meni je naredio da ostanem na vezi sa Štabom Brigade a ostali da se rasporede pored vrata i prozora, spremni za dej-

' U Oprativnom dnevniku Štaba 8. brigade za dan 22. XII 1944. zapisano je: »Neprijateljska kolona koja je išla od Vukovara ka Osijeku napadnuta je sa uspehom naših bacača i ruske artiljerije«.

¹⁰ U operat. dokumentaciji zabeleženo je da se to dogodilo 14. XII 1944. (Arhiv, k. 1402, reg. br. 35—38).

stvo. Hladnokrvno, baš kao pravi šumar, stanovnik ove kuće, pošao je na drvljanik i počeo da čepa drva za vatru. Čekao je, budno motreći da se čamac približi obali. Čim je čamac pristao uz obalu, glumeći predusretljivog domaćina i doskorašnjeg fašističkog službenika, Sava je ostavio sekiru na drvljaniku i pošao u susret svojim iznenadnim »gostima«. Pozdravio ih je hitlerovskim pozdravom i pomogao im da privežu čamac za vrbu i iskrcaju se na obalu. Pošto je znao nemački, jer je kovački zanat izučio kod Švabe, kao pravi »domaćin« pozvao ih je u kuću da ih počasti.

— Lugar, ima li ovde u blizini partizana? — upitali su ga domobrani, ubedeni da zaista pred sobom imaju lugara, zarobljenog izlivenom vodom i nepreglednim baruštinama Kopačkog rita.

— Ima ih u Bilju i Tvrđavici! ... Ovde je pre neki dan navratila samo neka njihova patrola. Pokupili su nekoliko komada svinja i odmah se vratili nazad. Mene i »moju porodicu« nisu dirali. Mi smo ovde na ničijoj zemlji, između dva fronta...

— A svinja, veliš, ima dovoljno! Ostalo je verovatno i za nas? — upita domobran pošto je preveo nemačkom podoficiru svoj razgovor sa šumarom.

— Ima, kak' ne, dečki! To vam ja bum svabil koliko vam drago... Nego, imam dobru rakijicu u hiše, hodite prvo popiti koju i malo se prezalogajit sa domaćim kulenom i malo suhe šunkice. Za svinje budite bez brige...

Domobrani se polakomiše i bez reči podoše za »šumarom«, ali se nemački podoficir u početku malo kolebao i tek posle kraćeg ubeđivanja pođe i on. Propustivši ih ispred sebe u hodnik, gde su u polumraku sačekale uperene cevi njegovih drugova, Sava neprimetno istrže pištolj i oštro im komandovao:

— Ruke u vis! Odloži oružje!

Domobrani ga bez pogovora poslušашe i predadoše besprekorno čiste mauzerke partizanima. Nemački podoficir se malo kolebao, ali osetivši Savin pištolj na svojoj slabini, skide i on svoj opasač i sede uza zid pored svojih drugova domobrana. Bio je nervozan i ljut na sebe što je tako naivno naseo i upao u partizansku zasedu. To je i rekao Savi priznavši da je dve godine bio na Istočnom frontu i da mu je sada

presela svinjetina. Grizao je svoje usne i prekorevao sebe, a i nas što smo ga tako »nečasno prevarili«...

Sava je zatim izvestio komandanta Brigade o uspešno obavljenom zadatku i pitao šta dalje da radi sa zarobljenicima. Domobrani su izražavali želju da ostanu u partizanima, ali su predlagali da se vrate po još neke svoje drugove koji su takođe voljni da pređu na našu stranu. Komandant Brigade je naredio da se odmah po noći nemački podoficir čamcem prebaci u Štab Brigade. Što se tiče domobrana, ostavio je Savi na raspoloženje da proceni i da sam odluči da li im se može verovati na reč. Prethodno je trebalo od njih uzeti sve dokumente i podatke o rasporedu njihovih i nemačkih jedinica na suprotnoj obali. Ukoliko nas domobrani iznevere i otkriju postojanje naše osmatračnice i našu prevaru, Savi je naređeno da se odmah povuče u Tvrđavicu, jer bi njihova artiljerija mogla uništiti i nas i kuću. Tako smo i postupili.

Po padu mraka nemački podoficir u pratnji izviđača sproveden je u Štab, a domobrani su se vratili čamcem preko Drave. Oko ponoći, kad smo već počeli gubiti strpljenje i veru u njihov povratak, začuli smo ponovo udarac vesala, a zatim smo ugledali i signale baterijske lampe. Kada su pristali, dok smo mi čekali spremni da dejstvujemo oružjem, Sava je zatražio ugovorenu lozinku. Odgovorili su: »Ovde nišan!« Bilo ih je sada sedmorica. Svi su bili iskusni artiljerci i dobro su došli za popunu naših novoformiranih artiljerijskih jedinica. Zadovoljan njihovim prelaskom, komandant Brigade Kovač je naredio da ih još iste noći prebacimo u Bilje u štab našeg artiljerijskog divizionu...

Nešto drugačije od Nenada čujića ovaj događaj opisao je borac-telefonista Lazar Lazičić iz Subotice. U svom članku pod naslovom *Akcija zarobljavanja neprijateljskih vojnika*, objavljenom u Biltenu Osme vojvodanske brigade br. 6, on tvrdi da su se 16. decembra 1944. u šumarskoj kućici, na levoj obali Drave, nalazila samo njih petorica, telefonista. Pored njega, tu su se nalazili još borci Kamenko Todorov i Laza Budanović, jedan puškomitraljezac i zamenik komandira čija imena nije zapamtio. Isto tako, on tvrdi da je tom prilikom zarobljeno samo 5 domobrana i jedan nemački podoficir, dakle onoliko koliko je zabeleženo i u Operativnom dnevniku Štaba Brigade. Lazičić ne pominje povratak već zarobljenih

domobrana po još trojicu svojih drugova, o čemu govori Neša, ali se potpuno slaže sa njim u opisu njihovog rada na osmatračnici prilikom navođenja naše artiljerije na neprijateljske ciljeve na suprotnoj obali i ulozi zamenika komandira preobučenog u šumarsko odelo. Postoji manja razlika i u zarobljavanju neprijateljskih vojnika. Zato i navodimo taj pasus iz njegovog članka:

»... Tada ih pozva u kuću da ih kao domaćin počasti, domobrani su posle malog kolebanja ulazili jedan po jedan, ne žureći se. Kako je koji ulazio, bivao je od nas ostalih, sa uperenim automatima, razoruzavan. Tako je svih pet domobrana razoruzano, ali Nemačnik nikako nije ulazio, već je švrljao oko kuće tražeći svinje, misleći da što pre završi posao zbog koga su došli.

Tada je zamenik komandira naredio najstarijem domobranskom podoficiru da izađe sa njim napolje, kako bi nekako Nemca privoleli da uđe u kuću. Pri tome je domobran dobio svoju pušku bez municije. Domobran je nagovorio Nemca da uđe i ovaj na kraju pristane. Čim je ušao, spazio je telefon i odmah pokušao da se maši za šmajser, ali smo ga nas trojica, bacivši se na njega, odmah razoruzali, dok je naš četvrti borac čuvao preostale domobrane u drugoj sobi, a zamenik komandira njihovog podoficira na pragu kuće. Razoruzavši Nemca, vezali smo mu ruke, jer je bio izrazito snažan čovek (kasnije smo saznali da je bio kovač po zanimanju — inače Austrijanac po nacionalnosti). On je sedeo na jednom kauču i usled pretrpljenog šoka i straha sav se tresao.

Kada se spustila noć, stigli su neki borci iz Brigade, koji su naše zarobljenike odmah odveli u Štab Brigade, a nas petorica, posada lugarske kuće, ostali zadovoljni zbog dobro obavljene akcije...«

Bez obzira na pomenute razlike u interpretaciji ovog događaja, uspeh naših osmatrača u šumarskoj kućici je neosporan. činjenca da su on i dalje ostali neotkriveni i na svom mestu, samo potvrđuje njihov uspeh.

Krajem decembra vod za vezu prerastao je u četvu za vezu, a u svakom bataljonu formiran je vod za vezu. Ovakav razvoj službe za vezu u Brigadi omogućen je dobijanjem savremenih sredstava za vezu u vidu savezničke pomoći od SSSR. Svaki vod za vezu u bataljonu dobio je malu telefonsku centralu sa 6 brojeva, dovoljan broj telefona UNA-I i UNA-FI,

izoliranog telefonskog kabla, metalica, izolir trake. »Žicari« su sada mogli da odahnu, jer im je veza daleko bolje funkcionisala. Za prvog komandira čete za vezu postavljen je Vojislav Početak, a njegov zamenik Steva Mojsilović. Komesar čete za vezu postala je Jela Panin iz Radinaca, a njen zamenik Mita Bugarski iz Tovariševa. Komandiri vodova postali su: Nenad Čujić, Petar Jakovljević, Petar Beogradac, Janko Suster, Mate Zupčić, Spasoje Sarunac, Kamenko rodnom iz Rumunije i Andrija Lovuš.

Po ugledu na sovjetske jedinice, koje su u svakom puku imale specijalno obučenu izviđačku četvu, tzv. razvjetku, naoružanu lakim pešadijskim naoružanjem, pretežno automatima, pištoljima, bombama i noževima, 1. decembra u Dardi formirana je izviđačka četa Brigade. Za njenog komandira postavljen je Ignjat Milutinović Kurjak, za političkog komesara Konstantin Nikolić Koča. Četa je imala 3 voda sa oko 90 boraca i bila je neposredno potčinjena Štabu Brigade, odnosno njenom Obaveštajnom odseku.¹²

Za izvršenje ovih zadataka na levoj obali Dunava, kod Kupusine i na Kazuku veoma uspešno je poslužio konjički eskadron Brigade na čelu sa svojim neustrašivim komandirskom Vojislavom Početakom iz šašinaca. On je, naravno, izvršavao i druge borbene zadatke (obuhvatni manevri, kontrola velikih međuprostora u šumi Veliki Kazuk), ali je na velikim blatnim prostranstvima i u toku napredovanja kroz Baranju bio prosto predodređen i za uspešnu izviđačku aktivnost. Sa izbijanjem naših jedinica na Dravu, gde se ceo front sveo na usku maticu reke i gde se do neprijatelja moglo doći samo čamcima i drugim plovnim sredstvima, konjički eskadron više nije mogao da posluži za prikupljanje obaveštajnih podataka.

O izboru ljudstva za izviđačku četvu govori i Dušan Jelić u svojim *Ratnim zapisima iz Osme vojvodanske brigade*. On kaže da su se mnogi komunisti i skojevci, koji su se masovno

¹¹ Izjava Nenada Čujića. Po sećanju Mite Bugarskog, četa za vezu osnovana je polovinom januara 1945. na tzv. virovitičkom mostobranu.

¹² U to vreme načelnik Drugog odseka (Obaveštajnog) 8. brigade bio je Dragan Vujić.

javljali u izviđače, a među njima i on sam, našli pogodeni što nisu izabrani za ove neosporno teške i opasne zadatke:

»... Među drugovima koji su došli u obzir za izviđanje bio je i moj mladi poznanik iz gimnazijskih klupa i komšija, Lacika, po narodnosti Mađar. Bio je visok momak, plave valovite kose. Tek kroz uniformu sam u njemu zapazio neusiljenu otresitost, snalažljivost, neustrašivost i druželjublje... Sa takvim osobinama se ubrzo istakao kao nenadmašni izviđač. Desetak puta je ubacivan u neprijateljsku pozadinu... Sećam se kako mi je kasnije skromno i jednostavno pričao kako su jednom zarobili 'živi jezik', nekog nemačkog podoficira, i doveli ga živog preko Drave...

Postao je komandir izviđačkog odeljenja. Pored svih svojih vrlina, okolnost što je bio Mađar i što je govorio srpski i mađarski mnogo mu je pomoglo pri kretanju u neprijateljskoj pozadini. Svoj identitet je podešavao prema potrebama i sredini i prilikama u kojima bi se našao... Između svojih odlazaka i dolazaka često je navraćao kod mene. Ali jednoga dana se više nije vratio. Poginuo je negde, preko Drave. Poginuli su i mnogi drugi izviđači, među kojima i naši zajednički školski drugovi — Bartul Cvijin i Laza Vasiljević.«

Izviđači na mitraljeskom gnezd

Za podvige Ivana Jeličića Pivca, borca Osme brigade i najboljeg izviđača 51. vojvodanske divizije, saznali smo još uoči batinske bitke. Sa prvim izviđačima 51. divizije prešao je Dunav, uhvatio i preveo dva »živa jezika« — jednog mađarskog oficira i podoficira nemačke Divizije »Brandenburg«. Tako su naše i sovjetske jedinice dobile dragocene podatke o rasporedu neprijateljskih jedinica na suprotnoj strani Dunava uoči batinske operacije.

Po izbujanju naših jedinica na levu obalu Drave, a posebno posle neuspelog pokušaja forsiranja Drave kod Osijeka, izviđačka četa Osme brigade razvila je veoma živu aktivnost na suprotnoj obali. Trebalo je stalno biti u kontaktu sa neprijateljem, otkrivati njegov raspored, namere, izmene

" D. Jelić, cit. feljton u ilustrovanom listu *Front*, Bgd. 1975.

u borbenom poretku, hvatati i dovoditi nove i sveže »žive jezike« a ponekad i likvidirati neku veoma opasnu vatrenu tačku neprijatelja koja je našim jedinicama nanosila osetne gubitke. Jednu takvu akciju izviđača Osine brigade, prema Pivčevom kazivanju, opisao je Vasa Vesković, obaveštajni oficir 51. vojvodanske divizije, u svojoj knjizi *Generali, mirno!* Pivac je tada sa još četvoricom izviđača dobio zadatak da likvidira jedno mitraljesko gnezdo na izbočini desne obale reke, koje je onemogućavalo svako kretanje i osmatranje sa naše strane. Po mogućnosti, trebalo je dovesti i »živi jezik« ili bar saznati jedinicu kojoj dotično mitraljesko gnezdo pripada. Štab bataljona koji je držao taj sektor odbrane pripremio je za njihovu podršku jedan vod minobacača i vod teških mitraljeza. Vatra je trebalo otvoriti tek u slučaju njihovog neuspeha, da bi im omogućili lakše izvlačenje.

— Dravu smo prešli, kao i obično, tiho i neprimetno — priča Ivan Jeličić Pivac. — Privežemo čamac za obalu i, puzeći, Mićko, Rade i ja počnemo se probijati prema bunkeru koji se jedva nazirao u pomrčini, nedaleko od obale. Stevu i Jošku ostavili smo radi obezbeđenja. U početku, sve je išlo po planu i već sam pomislio da ćemo se brzo naći u neprijateljskom rovu, među bunovnim Nemcima. Iznenada, na tridesetak metara od mitraljeskog gnezda, ispod Mićka sevnu eksplozija nagazne mine. On samo bolno kriknu i ostade nemoćno u mestu.

Eksplozija je uznemirila Švabe. Počeli su da sipaju vatru sa svih strana. Svetleći meci šarali su vazduh iznad naših glava. Dok smo ležali, priljubljeni za zemlju, razmišljao sam šta da radim: da li da se vratim nazad i vidim šta je sa Mićkom, koji je tiho stenjao trudeći se da ne otkrije mesto gde smo se nalazili? Ili da produžim napred kroz minsko polje, rizikujući da i sam nagazim na minu? ... Posle kraćeg kolebanja odlučim se da krenem napred. Radi sam naredio da ostane kraj Mićka i da me sačeka.

Prepuzao sam još desetak koraka koristeći kratke zastoje nemačkog mitraljesca koji je prosto parao zemlju svud oko mene. Ocenivši da je hvatanje »živog jezika« ovoga puta propalo i strepeći da ne jialegnem na novu nagaznu minu, reših se da uništim bar ovo opasno mitraljesko gnezdo i svetim se za Mićka. Jednu za drugom odšrafim i pobacam sve svoje

ručne bombe. Plašio sam se da neću dobaciti, ali već posle eksplozije druge bombe, mitraljez je učutao. Iz mitraljeskog gnezda začuo se samrtni ropac.

Shvativši da su u opasnosti, Nemci otvoriše besomučnu vatru. Svetleće rakete zaparaše nebo. Noć se pretvorila u dan. Na osvetljenom brisanom prostoru ostali smo samo nas trojica. Iskoristio sam jedan trenutak između ispaljenih raketa i povukao se do Rade i Mićka. Mićko je već bio u agoniji. Desna noga mu je bila razneta a stomak sav izrešetan parčadima mine. Dok smo ga vukli do obale, nekoliko puta je dolazio svesti i tiho preklinjao:

— Ostavite me, drugovi! ... I pozdravite sve moje...

Tada su u dejstvo stupili i naši minobacači i mitraljezi. Našli smo se u procepu između dve unakrsne vatre, naše i neprijateljske. U intervalima između neprijateljskih raketa koje su osvetljavale reku, ja i Rade izvukli smo Mićka. Nismo hteli da ga ni mrtvog ostavimo Švabama. Možda je to bilo glupo, jer je neprijatelj osetio da nas je malo i krenuo odmah za nama. Kada smo počeli da se ukrcavamo, primetio sam jednu grupu Nemaca koja nam se u skokovima približavala, uzvodno pored obale. Naredio sam svojim drugovima da krenu sa telom poginulog druga. Ja sam ostao da ih štitim. Nisu hteli da krenu bez mene, ali sam iskoristio položaj komandira odeljenja i naredio im da krenu bez pogovora. Teška srca moji drugovi otisnuli su se od obale.

Ispuzao sam zatim na nasip i uhvatio zaklon. Imao sam tri puna okvira za automat. Kratkim rafalima naterao sam Nemce da brzo prilegnu. Držao sam ih tako na odstojanju sve dok čamac nije prešao maticu reke.

U predasima između rafala svoga automata, skinuo sam čizme. Raskopčao sam zatim opasač, svukao šinjel i bluzu i sve to pobacao u Dravu. U automatu mi je ostao još jedan puni okvir i poslednja ručna bomba. Sačekao sam da Nemci pomisle da sam ispucao i poslednji metak i krenu u odlučni juriš. A onda sam iz neposredne blizine pustio drugi rafal. Bacio sam i poslednju bombu. Taj trenutak se nije smeo propustiti. Odlučno sam zagazio u ledenu vodu. Automat je odmah potonuo. Zaplivaao sam iz sve snage.

Nikada mi Drava nije izgledala tako široka i hladna kao te decembarske noći. Poput ledenih iglica kroz telo su mi pro-

lazili žmarci. Noge, čas jednu, čas drugu, zbog iznenadnih grčeva skoro da nisam ni osećao. Na sredini reke, pri odsjaju rakete, uočili su me Nemci. Oko mene su zapljuštale čelične kuglice njihovih rafala. Sva sreća, to su primetili i moji drugovi i zasuli neprijateljske rovove snažnom minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Nemci su me brzo ostavili na miru. Naprežući poslednje atome snage, doplivao sam do naše obale. Onako promrzlog i iznemoglog prihvatili su me moji izviđači. Ubrzo sam se našao u našoj zemunici. Tu su mi dali suhu presvlaku i topli čaj. To me je brzo povratilo. Bio sam zadovoljan zbog izvršenog zadatka i tužan zbog pogibije svog najboljeg druga Mićka. Preko naših obaveštajnih organa kasnije smo saznali da je na obali ostalo sedam mrtvih Nemaca. Bila mi je to slaba uteha za gubitak jednog od najboljih izviđača iz naše »razvjetke« ..¹⁴

Neprijateljska obaveštajna služba takođe je bila veoma aktivna tih dana. I ona je uporno slala, preko Drave, u pozadinu našeg fronta svoje obaveštajce, obaveštajne grupe i tzv. trupove. To su bili specijalno odabrani i obučeni obaveštajci koji su dobro poznavali teren, naš jezik, mentalitet i običaje. Obično su se oblačile u naše ili sovjetske uniforme, upadali u oslobođena sela, sačekivali u zasedama naše kurire, komoru ili patrole i vršili razne diverzije u pozadini našeg fronta. Tako su sačekali u zasedi kurira Štaba Brigade Josu, oduzeli mu poštu, a njega zaklali.¹⁵

U brigadnoj dokumentaciji zabeležena je pojava tih grupa u pozadini odbrambenih sektora Brigade. Tako je u Operativnom dnevniku zabeleženo da se jedna takva grupa pojavila 24. decembra i izdato naređenje za upućivanje patrola radi njihovog hvatanja. Pošto ove potere, očigledno, nisu postigle svoj cilj, u istom ovom dokumentu za 26. decembar je konstatovano da je izvršena blokada i pretres u selima Vardarac, Bilje i Kopačevo i da su sva sumnjiva lica upućena u Drugi odsek 51. divizije radi provere i saslušanja."

¹⁴ " Pomenuta knjiga Vase Veskovića i dopuna Ivana Jeličića Pivca,
¹⁵ Jure Ćule, *Sećanja komesara vojvođanskih brigada*, 109.
" Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 3.V-38.

*Primarnim držanjem i intenzivnim političkim radom
sticali smo povrenje naroda*

U oslobođenoj mnogonacionalnoj Baranji, a naročito u selima sa pretežno mađarskim ili nemačkim stanovništvom, naši i sovjetski vojnici dočekivani su u početku sa velikom dozom nepoverenja, straha koji je u njih ulila višegodišnja fašistička propaganda, pa čak ponegde i sa otvorenom antipatijom. Baš kao i svaku drugu stranu vojsku koja je okupirala njihovu teritoriju i iznenada prekinula njihov dotadašnji način života. Takvih pojava je bilo i kasnije za vreme našeg prolaska ili boravka u južnoj Mađarskoj. Takvom ponašanju su išli na ruku i neki ekcesni slučajevi pojedinih sovjetskih vojnika koji su zaostali iza svojih jedinica ili bez znanja svojih pretpostavljenih upadali u kuće tražeći alkohol, a zatim pod njegovim uticajem pokušavali da dođu i do žena i si. Takvi slučajevi, koji su rušili ugled slavne sovjetske armije, bili su oštro, a ponekad i drastično kažnjavani. Sličnih pojava, u daleko većem broju bilo je u mestu gde je pre naše boravila vojska otačestvenofrontovske Bugarske. Mnogi od njih nisu se mogli odvići navika iz fašističke borisovljevske vojske u traganju za hranom, nekim vrednostima, bavili se švercom, trampom i si.

Naviknuti u toku četvorogodišnjeg narodnooslobodilačkog rata na pravilan odnos prema narodu, a posebno u mestima i na teritoriji koji su pre toga bili pod uticajem fašističke propagande, naši borci su stoički podnosili hladnoću a često i glad i druge ratne nedaće, ali se nisu ogrešili o principe svoje ničim neukaljane borbe i čvrste, gvozdene samodiscipline. Na tome su posebno bdeli i ustrajali komunisti i skojevci. Na svojim sastancima, na časovima kritike i samokritike, oštro su ustajali protiv svakog i najmanjeg kršenja etičkih principa naše borbe, nediscipline ili nepravilnog i nemarnog odnosa prema narodu i njegovoj imovini. Tu se ponekad i preterivalo. Iz SKOJ-a su isključivani najhrabriji omladinci i puškomitraljesci, koji su često onako pregladneli posezali za šakom još neobranih šljiva, za otpalom jabukom ili su od usamljenog salašara zatražili komad hleba i parče slanine. To se smatralo neoprostivim grehom. Ako se nešto i uzimalo od naroda za potrebe vojske, onda je to činjeno preko or-

gana narodne vlasti i intendantskih organa uz overene potvrde nadležne komande.

Narod baranjskih, mađarskih i slavonskih sela brzo je uočavao ovu jedinstvenu moralnu odliku naše vojske, koju nije posedovala ni jedna druga, pa ni saveznička vojska koja je prolazila i boravila u njihovim selima. Takav odnos prema narodu bez obzira na njegovu nacionalnu i versku pripadnost brzo je razbijala i poslednju rezervu i nepoverenje na koje smo u prvim susretima nailazili u oslobođenim selima Baranje i južne Mađarske. Već posle nekoliko dana to nepoverenje i uzdržanost pretvorili su se u pravo prijateljstvo i ljubav prema našoj, sada već i njihovoj vojsci koja se nesebično borila i žrtvovala za slobodu svih porobljenih naroda. Otud nije nikakvo čudo što je narod ovih sela sa suzama i ponudama ispraćao svaki naš odlazak na front, negovao naše ranjene i bolesne drugove i upućivao svoje sinove i kćeri da se dobrovoljno prijavljuju u našu vojsku. Istoričari su utvrdili da je u tim danima više od 350 omladinaca, mađarskih državljana, dobrovoljno pristupilo našoj vojsci i ostalo u vojvođanskim jedinicama do kraja rata."

O tome kako se menjao odnos i razvijalo prijateljstvo između naše vojske i mađarskog naroda, govore nebrojena svedočenja naših boraca. Navodimo neka već objavljena sećanja boraca Osme vojvođanske brigade.

»U decembru 1944. godine nad Baranjom je vladala ciča zima. Na obali Drave, gde su borci 4. bataljona bili ukopani u rovovima i bunkerima, ona se još jače osećala« — iznosi svoje sećanje Grga Vojnić Tunić u *Subotičkim novinama* nekoliko godina posle rata.

»...Već nekoliko nedelja posmatramo Osijek, koji izgleda tako miran i pitom. Znali smo da je tamo neprijatelj, koji budno prati svaki naš pokret i ne dozvoljava nam slobodno kretanje po danu. Pa i noću, kreću se samo naše patrole. Morali smo budno čuvati naše položaje koje smo zauzeli posle proboja na Dunavu. Bili smo prljavi, prozeblji i umorni od danonoćnog bdenja na prvom borbenom položaju. Željno smo očekivali smenu od bataljona iz rezerve.

¹⁷ Agneš G o d o, *Mađari u NOB Jugoslavije*, Budapest 1972, 150—157.

Spustila se i noć, hladna i mračna. Sa njom se nadvila prvo slabija a zatim sve jača i gušća magla. Bio je to dobar znak za lakše i neopaženo smenjivanje trupa. Tek što je podijeljena večera, stigla je i zapovest za smenu. Stigao je i naš 5. bataljon, koji je preuzeo naše položaje.

Nakon dva sata pešačenja našli smo se na domaku sela Kopačeva. Saznali smo da ćemo ovde biti smešteni na odmor pa je sa približavanjem selu raslo i naše raspoloženje. Kao i uvek pri prolazu kroz naseljena mesta, sredili smo svoju kolonu i zapevali naše borbene pesme. Trebali smo se smestiti u osnovnu školu, ali u njoj nije bilo mesta za sve, pa je naša desetina dobila naređenje da se smesti u jednoj privatnoj kući u neposrednoj blizini škole. Bila je to zgrada broj 15 u glavnoj ulici, koja se od drugih kuća razlikovala po tome što je imala gvozdenu kapiju. Zalupali smo na njena vrata, ali iz kuće nije bilo odgovora. Kao da u njoj nije bilo žive Duše. Bili smo uporni. Najzad, nakon pola sata čekanja i lupanja začuli smo ženski glas na mađarskom jeziku:

— Ko je to? Šta hoćete?

— Otvorite. Ovde su partizani... Dobili smo naređenje da se kod vas smestimo radi prenoćišta.

— Ovde se ne možete smestiti. U kući leži teška bolesnica — odgovorio nam je isti glas posle kraćeg kolebanja.

Iznervirani zbog dugog čekanja, mraza koji je sve jače stezao i neubedljivog odgovora domaćice, insistirali smo da nam otvori. Kuća je bila prostrana. U jednoj sobi ležala je zaista žena, umotana u marame i pokrivače. Bila je okrenuta zidu. Ostale prostorije bile su prazne. U jednoj sobi nalazila su se samo dva kreveta i jedan sanduk. Zamolili smo domaćicu da pomerimo malo krevete i da na drveni pod unesemo malo slame. Preklinjala nas je da ne ostanemo u kući jer bolesnici smeta nemir i galama. Obećali smo da ćemo biti tihi i pažljivi. Na kraju je ipak popustila uvidevši i sama da smo umorni i prozebli. Zadovoljni što smo se ipak našli u toploj prostoriji i na suvoj slami, brzo smo polegali i zasпали.

Nismo imali sreće. Iz najlepšeg sna trgao nas je glas dežurnog čete: »Uzbuna!« Brzo smo poskakali i pripremili se za pokret. U komandi čete dobio sam zadatak da sa svojom desetinom krenem prema Kopačkom jezeru. Tamo se pojavi-

la neprijateljska izvidnica. Potrčali smo u naredenom pravcu i na obali jezera potražili pogodne položaje. Izgradili smo sebi grudobrane i ostali neko vreme u zasedi. Magla je bila gotovo neprozirna i bilo nam je jasno da je to neprijatelj želeo iskoristiti. Pred zoru smo pregledali celu obalu i neka dvorišta na kraju sela. Pošto smo utvrdili da nema nigde nikoga, vratili smo se u svoju bazu.

Dan je već uveliko odmakao kada sam se probudio. U sobi je bilo hladno jer se peć nije mogla ložiti. Razmišljao sam da odmah posle brijanja i umivanja odem do komandira i da potražimo neki bolji smeštaj za našu desetinu. Sa peškirom i sapunom u rukama pošao sam na bunar da se umijem. Iznenadio sam se kada sam na bunaru zatekao jednu drugu, nešto stariju ženu. Nazdravio sam joj »dobro jutro« i čekao da mi preda vedricu sa vodom.

— Dobro jutro! Jeste li se naspavali? — odgovorila je ona na moj pozdrav i upitala vrlo ljubaznim tonom:

— Jeste li i vi iz ove kuće? — začudih se ja, pošto je pre toga nisam video.

— Svakako. Osim mene i moje mlađe sestre, u ovoj kući više nema nikoga.

— Pa da niste vi ona bolesnica od sinoć?

— Da, to sam ja. Nisam ni bila bolesna... Bile smo uplašene kad ste noćas zalupali na našu kapiju... Znaite, šta su nam već napričali fašisti za vas partizane... A nas smo dve same...

— Pa kao što vidite, mi ne jedemo ljude! — odgovorio sam joj sad već u šali.

— U to smo se već uverili. I zaključili smo da ste dobri ljudi... Bilo nam je žao kad ste noćas, tek što ste pobile, morali ponovo na dužnost. Rešili smo da vam ustupimo kuhinju. Tu je mnogo toplije. Možete se i osušiti. A pošto danas ja i moja sestra peremo veliki veš, mogle bismo to i vama učiniti...

Nisam znao kako da joj se zahvalim i požurio sam da o tome obavestim i moje drugove. Veš nam je zaista bio prljav i to smo i sami morali danas obaviti.

Još iste večeri sedeli smo u toploj kuhinji. Tu smo ubrzo osušili i oprani veš, prokislu odeću i napravili nove ležaje od slame. Posle večere domaćice su nas počastile vinom i

kolačima. U pravoj domaćoj atmosferi, dugo smo čavrljali sa našim prijaznim domaćicama.

U ovoj kući ostali smo punih osam dana. Naše domaćice su se trudile da se osećamo kao u svojoj kući. Kada su čule da naš bataljon organizuje priredbu u opštinskoj zgradi i da ih pozivamo, rado su se odazvale. Potrudile su se da naša desetina izgleda najlepše. Odelo nam je bilo besprekorno do-terano, ispeglano i okrpjeno a obuća suva i namazana. Bile su oduševljene našom priredbom i pažnjom i drugarskim odnosom naših boraca prema narodu Kopačeva. Divile su se i našim zidnim novinama, čitale ih i trudile se da nauče neke naše borbene pesme.

Kada smo ponovo krenuli na položaj oprostili smo se od naših domaćica kao od svojih najrođenijih. Stiskajući nam ruke sa suzama u očima govorile su:

— Vi ste dobri ljudi. A, tako ste još mladi. Pazite na sebe i vratite nam se opet...

Postrojili smo se na seoskom trgu i čvrstim korakom i mladalačkim optimizmom krenuli ponovo na front. Na prolazu pored kuće u kojoj smo bili smešteni, »Mariš-neni« i njena sestra stajale su ispred kuće, brisale su oči maramicom, mahale nam dugo rukama i nešto dovikivale. Nismo čuli šta su nam vikale, jer smo kao i uvek pevali svoje borbene pesme ali smo dobro osećali njihove tople i iskrene poruke. Veče se polako spuštalo a sneg je lakše zaškripao pod našim nogama...«

Govor sa crkvene \predikaonice

»Za vreme sređivanja i odmora naše Brigade u Mađarskoj, u Nađdopši imali smo pune ruke posla« — piše u svojim sećanjima komesar 4. bataljona Osme brigade Jure Čule.

»... Od jutra do mraka sastanci, obilasci, razgovori, kritike, upozorenja i saveti. Neprekidno smo vodili računa o odnosu prema mađarskom narodu, čije smo simpatije sve više osvajali. To smo postizali primernim držanjem cele Brigade. Naši borci dosledno su se držali parole 'Bolje umreti, nego nešto sam uzeti!'

U zbližavanju sa meštanima mnogo su nam pomogli naši borci mađarske nacionalnosti, rodом iz Bačke. Oni su strpljivo objašnjavali i odgovarali na sva pitanja: o našoj vojsci, partizanima, narodnoj vlasti, ciljevima naše borbe, fašističkim zlodelima i stanju na svim savezničkim frontovima. Tako smo razbijali dugogodišnju fašističku propagandu i razne klevete. Ovaj narod nas je zavoleo i hranio. Čak nam se priključilo i više meštana, mađarskih državljana, koji su postali borci naše Brigade. Bez sumnje, bio je to i rezultat našeg uspešnog političkog rada.

Sećam se naših razgovora sa ovim ljudima, bivšim birošima i slugama na imanjima velikoposednika i grofova. Ovi jadni ljudi nalazili su se u gotovo robovskom odnosu prema svojim bogatim gazdama. Služili su zajedno sa ženama i decom na salašima i pustarama, danonoćno radeći za svoje gospodare. Bili su bezdušno i surovo eksploatisani. Posmatrajući njihove male i mračne udžerice na dnu salaša, razmišljao sam o svemu što sam ranije naučio o klasnoj borbi, o društvenim sistemima i o nemilosrdnoj eksploataciji siromašnih od strane bogatih... Gotovo većina njih bili su nepismeni, duboko religiozni, bleđi i neuhranjeni, sumornog izgleda i raspoloženja. Bila su im nepoznata čak i najbliža mesta udaljena svega desetak kilometara od njihovih salaša, jer njihovi gospodari nisu voleli da im se biroši udaljavaju sa imanja i prisiljavali su ih samo da rade još od najranijeg detinjstva. Sećam se da neki od njih nisu mogli da shvate društvene promene koje su nailazile. Sa nevericom u očima pitali su nas: „Pa kako ćemo mi sada živeti kada ne bude grofova i gospodara?“

Pri povratku iz Mađarske noć nas je zatekla u jednom mestu Mađarske Baranje. Vreme je bilo hladno. Na putevima su snežni nanosi bili visoki do jednog metra. Ušavši u mesto, zapazili smo da na ulicama i u kućama nema žive duše. Po dvorištima ne samo da nije bilo stoke, već ni pasa ni mačaka. Dobio sam utisak da je sve stanovništvo pomrlo. Jedino u crkvenoj porti zatekli smo katoličkog popa toliko uplašenog da mu se od straha oduzela moć govora.

Sa mnom je išao naš borac, zvali smo ga Uča. Bio je bački Mađar. Rekao sam mu da upita popa šta se ovo dešava. Uča mu je odmah, u ljubaznom tonu, preveo moje pitanje.

Želeo sam da saznam šta se to desilo sa stanovništvom. Pop je odgovorio Uči da je narod strahovito zaplašen i da se razbežao i posakrivao čim je saznao da dolaze 'partizani'. Za celo vreme rata su im pričali kako partizani kolju, ubijaju siluju i ruše crkve. Brzo sam reagovao i objasnio preko Uče da je sve to podla propaganda fašista, da Titovi partizani samo brane svoju zemlju, da se bore protiv fašizma, da ne ruše crkve već da samo sa njihovih tornjeva čiste fašističke mitraljesce i zločince. Zatim sam mu govorio o principima naše borbe, o tome da naša vojska poštuje privatnu imovinu i ne pljačka narod. Pošto su mi roditelji bili katolici i dobro sam poznavao psihologiju vernika, zamolio sam popa da za sutradan objavi i održi misu za narod. Rekao sam mu da ću ja lično objasniti narodu da je u zabludi i garantovati za njegovu sigurnost i sigurnost njegove imovine. Jedino što sada želimo to je da se malo odmorimo i prenoćimo...

Odjednom pop je počeo da se menja i da veruje u moje reči. Pozvao je naš štab u svoj dom, dao za spavanje jednu prostoriju i dozvolio da u kuhinji pripremimo večeru. Kuvari su nam spremili dobru večeru na koju smo pozvali i sveštenika. Rado je prihvatio naš poziv. Posle večere, u daleko priyatnijoj atmosferi, nastavili smo naš razgovor.

Sutradan, tačno u 9 časova zazvonila su crkvena zvona, pozivala su narod na misu. Za nepun sat crkvena porta i crkva ispunila su se narodom... Došli su svi stariji ljudi i žene, ali nije bilo omladine... Oko 10 časova pop, Uča i ja popesmo se na predikaonicu i to pop s desne strane, Uča u sredini a ja sa leve strane. Narod sa strahom gleda i očekuje šta će se dogoditi. Bacaju poglede čas u mene, čas u svoga sveštenika. Počeo sam mirnim glasom da objašnjavam narodu istinu o Titovim partizanima. Uča je sve doslovce prevodio. Oslovio sam ih sa »vernici!« i rekao da {volazimo kroz njihovo mesto i pošto je napolju velika hladnoća a mi smo umorni, želeli smo da se ovde malo odmorimo. Objasnio sam zatim kakva smo i čija smo mi armija, protiv koga i za kakve se ciljeve borimo. Ukazao sam im na zlodela koja su fašisti počinili po Jugoslaviji, na popaljena sela i zgariita, na decu nabadanu na njihove bajonete, na crkve pretvorene u mitraljeska gnezda i porušene manastire. Posebno sam naglasio da naša vojska poštuje

svaku religiju i slobodu svakog naroda, njegovu kulturu i imovinu.

Umesto ukočenih i bojažljivih pogleda kojima su dočekali početak moga govora, osećao sam kako sve više raste njihovo poverenje i narod postaje živahniji. Starije žene bi se ponekad krstile a ljudi su počeli sve glasnije da mi odobravaju i komentarišu. Govorio sam oko 40 minuta. Na kraju govora pop mi je prišao i zagrlio me. To je narod pozdravio i pošao svojim kućama noseći sada sasvim drugu sliku o nama. Nakon kraćeg vremena svi stanovnici sela su izašli na ulicu. Sada je bilo i mnogo mladića i devojaka. Dobrovoljno, iako im to nismo tražili, počeli su nam donositi poklone — hranu, živinu, slaninu. Intendant mi je kasnije rekao da mu je posle obilnog ručka ostalo još dvoje kola hrane. To nam je u tom trenutku dobro došlo, jer su, zbog usiljenog marša, naše intendant-ske komore kasnile po nekoliko dana iza pešadijskih kolona. Po ulicama su se još dugo toga dana videli naši vojnici, posebno oni koji su znali mađarski, koji su razgovarali sa raeštanima.

Kad smo polazili, sutradan, ispratilo nas je celo selo, na čelu sa popom. Pop me je uhvatio za ruku i poveo u svoj stan. Otvorio je zatim svoju garažu i ponudio mi svoj automobil na poklon. Najlepše sam mu se zahvalio, rekavši da je to za njega velika žrtva i da je ja ne mogu prihvatiti. Bio je iznenađen mojim odbijanjem i primernim ponašanjem naše vojske. Rastali smo se sa njim i sa stanovnicima ovog sela kao dobri prijatelji...

U našoj Baranji nismo imali potrebe da se dokazujemo i politički mnogo radimo sa narodom. Tu nas je narod oberučke dočekivao, baš kao svoje oslobodiocce. Iako su sela bila temeljno opljačkana, gotovo bez stoke, kuće porušene i osiromašene, narod je ovde delio sa nama poslednje parče hleba. Svakodnevno su se mogle videti starice i mlade žene sa košarama u rukama ili na glavama kako vuku ponude sa hranom i od srca je nude našoj vojsci, ili su opsedale naše bolnice sa ranjenicima. Stariji ljudi, Baranjci, sa duboko nasadenim šubarama na glavama vrzmali su se oko naših štabova i nudili nam svoje usluge, konjske zaprege za prenos ranjenika i si. Na šorovima nas je narod radosno pozdravljao, pozivao u svoje kuće i obasipao ponudama. Poznavali su mno-

ge naše borce i rukovodioce. Raspitivali se za jedinice u kojima su se nalazili njihovi sinovi, koji su se dobrovoljno, odmah posle oslobođenja Baranje, masovno javljali u naše redove. Omladinke su bile neumorne u pletenju toplih šalova i čarapa za našu vojsku. Po selima su organizovane radionice za šivenje rublja i krpljenje odeće i obuće. Prijavljivale su se dobrovoljno za negovanje naših ranjenika, prikupljanje priloga za organizovanje i izvođenje priredaba i kulturno-zabavnih programa. Pevalo se na sve strane o našoj borbi i jedva dočekanoj slobodi. Jer, ovde se za četiri godine, pod stegom fašističke okupacije, nije ni pevalo ni igralo...«

Brzo smo poprimali izgled suvremene armije

Uporedo sa intenzivnim političkim i kulturno-prosvetnim radom i radom sa narodom, svaki slobodan trenutak u jedinicama koje su se smenjivale sa fronta i dolazile na odmor iskorišćen je za vojnostručnu obuku, za učvršćenje discipline, za sređivanje i reorganizaciju jedinica. Pored svakodnevnih strojeva i taktičke obuke sa novoprimitim borcima, izvođena je nastava gađanja i obuka sa novim ruskim pešadijskim naoružanjem. Po četama su organizovana takmičenja u šlepom sklapanju i rasklapanju automata i puškomitraljeza. Povremeni upadi neprijateljskih izviđačkih grupa i tzv. trupova korišćeni su za postizanje veće budnosti borbene spremnosti jedinica. Tih uzbuna, sa punom ratnom spremom, koje su usput korišćene i kao taktičke vežbe, bilo je skoro svakodnevno a ponekad su i namerno organizovane. Nedostatak nižeg starešinskog kadra i specijalista za razne vojne dužnosti naterao je Štab Brigade da organizuje, pored kursa veze i inženjerije, i kurseve za desetare koji su trajali po destak dana i si.

Za prevazilaženje uočenih slabosti u poslednjim frontalnim borbama (veliki gubici zbog neobučenosti ljudstva, slabog ukopavanja, neorganizovanog sadejstva, nepoštovanja discipline vatre i dr.) od velike koristi bile su direktive novoformiranog Štaba 3. armije, Štaba 12. korpusa i Štaba 51. vojvođan-

Jure Ćule, iz knjige *Sećanja komesara vojvođanskih brigada*, knjiga 2, N. Sad 1978.

ske divizije u kojima se ukazivalo na uzroke ovih slabosti, na nove uslove ratovanja i na potrebu »bezuslovnog potčinjavanja i izvršavanja naređenja starešina«. Tako se u jednoj direktivi Štaba 51. divizije, koja se proučavala u prvoj polovini januara 1945, između ostalog kaže:

»... U okviru tih mera posebno se skreće pažnja da se mora postići da odnos između starešina i boraca i između nižih i viših starešina mora biti strogo vojnički, da se familijarnost mora odbaciti kao štetna, da oslovljavanje mora biti po činu, a pozdravljanje vojnički. Da bi se to postiglo u svim jedinicama treba što hitnije izvesti obuku sa vojnicima i starešinama...

Takođe su preduzete mere da se snabdevanje jedinica ubuduće vrši isključivo preko nadležnih štabova i intendantura, a da se spreči samovoljno snabdevanje putem konfiskacije ili rekvizicije iz pojedinih preduzeća i magacina, kao i oduzimanja od seljaka konja i druge stoke, raznih namirnica i drugih potreba, već da to treba tražiti, ukoliko to zatreba, od narodnooslobodilačkih odbora...«

Sve ove mere, uporedo sa preoružanjem i prelaskom na savremeno frontalno ratovanje, sa izvučenim poukama i iskustvima iz zajedničkih dejstava sa sovjetskim jedinicama u toku beogradske i batinske operacije, imale su za posledicu da su vojvodanske brigade i divizije, po svojoj vatrenoj i borbenoj sposobnosti stale u red sa najelitnijim jedinicama naše NOVJ.

Treba takođe istaći da je Osma vojvodanska brigada ovu fazu reorganizacije, prilagođavanja novim uslovima ratovanja i obuke sa novim naoružanjem prešla u najtešnjem kontaktu sa neprijateljem, izvlačeći povremeno i na smenu svoje bataljone u neposrednu pozadinu fronta. Kompletnu smenu Brigada je dobila tek 13. januara 1945. od strane bugarskih jedinica, ali je odmah zatim produžila u nove, još teže okršaje.

Podela odlikovanja u Bercmendu

Dvadeset četvrtog decembra u mađarskom gradiću Bercmendu održana, je svečana smotra 51. vojvodanske udarne divizije. Tom prilikom priređen je i defile Sedme vojvodanske brigade, koja se tada nalazila u divizijskoj rezervi i stacioni-

rana u ovom pograničnom mestu. Na svečano ukrašenoj tribini, na igralištu kod kamenoloma, nalazili su se članovi Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, Štaba 12. vojvođanskog udarnog korpusa i Štaba 51. vojvođanske udarne divizije. Tom prilikom komandant Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine general-lajnant Košta Nađ lično je prikačio na grudi ordene i medalje za hrabrost mnogim borcima i rukovodilaca 51. vojvođanske divizije, učesnicima batinske bitke i forsiranja Drave kod Osijeka. Bilo je to veliko priznanje borcima naše Divizije i snažan podstrek za još veća pregnuća i podvige u narednim borbama.

Pored komandanta Milana Korice Kovača i komesara Brigade Lazara Ljubinkovića Saše i njihovih zamenika Gligorija Matića Gige i Uroša Ostojića Detića, ORDENE ZA HRABROST dobili su komandanti bataljona: Lazar Marković Čada, Živko Sudarski, Milovan Čirić, Stevan Bobocki, Aca Opojlević i komandant artiljerijskog divizionara Bogdan Sotjković, zatim komesari i pomoćnici komesara bataljona: Juraj Čule, Milanko Pantić, Zdravko Pantić Čira, Pera Perić, Aleksandar Čalić i Branko Dugandžija; zamenici komandanata bataljona: Đuro Šterleman i Pera Nikolić Gaber. Od četnih i vodnih rukovodilaca, odlikovani su: Dragan Vujić, Aleksandar Popović, Slobodan Popović. Drena Čirić, Ignjat Milutinović Kurjak, Spasoje Milutinović i vodnik Mata Stepački i Grga Neorčić." Najveći deo bataljonskih i brigadnih rukovodilaca ovo visoko odlikovanje dobio je i za svoje zasluge i uspešno komandovanje u ranijim jedinicama, pre dolaska u Osmu brigadu. Međutim, više od 60 boraca i nižih četnih i vodnih rukovodilaca dobilo je MEDALJE ZA HRABROST za posebno isticanje i konkretne podvige u poslednjim borbama. Među njima je bilo i takvih kojima je to bila prva borba i prvo vatreno krštenje.

Evo kako je komesar čete u 4. bataljonu Dušan Jelić opisao ovaj svečani trenutak u svojim ratnim zapisima objavljenim u časopisu *Front* od 17. oktobra 1975:

»... Iz Štaba bataljona dobijamo spisak ljudi koji su se u dosadašnjim borbama isticali svojom hrabrošću i držanjem. Svi oni su naredbom komandanta 3. armije odlikovani

" *Udarnik*, list 3. armije, br. 1/45.

odgovarajućim ordenim i medaljama. Od mojih su tu zamjenik komandira Zvonko, vodnik Praljak, mali Marton, dve bolničarke i još destak boraca.

Na sve strane čuje se pesma i veselje. Zaprežna kola i sanke se, koliko je to već moguće, ukrašavaju ćilimima, mažu se amovi, timare konji.

Duž puteva pokrivenih snegom bataljonske kolone se slijavaju u brigadu a ove u divizijske i sve uz pesmu i svirku harmonike hitaju prema Beremendu, malom rudarskom mestu s druge strane jugoslovensko-mađarske granice. Tamo će biti održana svečana smotra najboljih, najhrabrijih boraca 51. divizije. Tu će nam biti podeljena odlikovanja.

Gradić — pravi rudarski: odaju ga gar i čad. Čak je i sneg prošaran nekim crnkastim pepelom. Postrojavamo se na jednom prostranom polju po kojem se uzdižu ogromne gomile ugljena.

Uskoro smo u dugom stroju. Tamo negde na kraju odjekuju komande... Pored stroja polako se nama približava grupa rukovodilaca. Zastaju pored svakog borca i predaju odlikovanje. Uočavamo vitku figuru Koste Nada, komandanta Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine. Prate ga članovi Štaba i oficiri potčinjenih jedinica. Evo ih i kod nas. Uručuju mi odlikovanje, rukujemo se i već su pored Đorđa Segića...

Posle podele odlikovanja svečani ručak u velikim halama rudarske menze. Zdravice. Tu sam prvi put sreo mog školskog druga iz gimnazije Milana Bastu. Vidim nosi oznake komesara brigade... Sada već hitamo nazad prema Dravi. Tamo nas čekaju naši borci, Drava, Nemci. Puni smo radosti i ponosa.

— Pretposlednja je noć 1944. godine — nastavlja dalje Jelić. — Sutra ćemo dočekati Novu godinu. Tek što su nas smenili, Bugari su napustili položaje na Dravi. Zato moramo odmah usiljenim maršem iz Vardaraca (gde smo upravo stigli) ponovo na Dravu.²⁰ Nemci su osetili da su položaji napušteni i njihove patrole počele su da vršljaju po našim položajima. Neke naše jedinice čarkaju se sa njima.

²⁰ Jelić se verovatno u svojim sećanjima prebacio, jer su Bugari izvršili smenu naših jedinica tek 12/13. I (vidi Operativni dnevnik Brigade. Prim. N. Božić).

Krećemo se nekom prečicom kojom, navodno, skraćujemo put za dvc trećine. Gackamo po snegu i počesto zabasamo u zavejane jarke u kojima je, ispod tanke kore leda, voda do ispod članaka. Čuju se psovke i gundanja.

Onda se ispred nas isprečio dva metra široki i zamrznuti kanal. Nema se kud, moramo ga gaziti. Vodič kaže da voda nije dublja od jednog metra. Steva Bobocki, komandant bataljona, kreće prvi, lomi tanku koru leda i štapom meri dubinu. Voda mu je do pojasa. Za njim kreću i ostali. Sad tek znam šta je to hladnoća. To i nije ono obično osećanje hladnoće. To su neki rojevi sićušnih, nevidljivih strelica koje se zabadaju u meso, u kosti, u mozak.

Kanal smo brzo prešli. Mocar sam do guše, ali to sada i ne osećam. Tek kasnije primećujem da se odeća na meni smrzla i ukutila. Hitamo napred za ostalima. Vreme brzo odmiče. Kad smo se smestili u jednoj štali, na nekoj pustari pred Dravom, bio sam začudo potpuno suv. Do sutra smo slobodni. Zavlačim se pod neke jasle i spavam. Posle svega to je zaista sreća.

Četu smo rasporedili po bunkerima na nasipu duž Drave. Dobili smo napokon komandira. Crnogorac je. Sada mi je uz komandira, kao komesaru čete daleko lakše. Ne znam koliko ćemo ovde ostati. Jedno je sigurno: tu ćemo dočekati Novu 1945. godinu.

Iako vlada gotovo sibirski hladnoća, čini mi se da borcima i nije tako strašno. Koliko je samopreduzimljivosti, snalažljivosti i inicijative u tih bačkih paorskih momaka! Svemu znaju da doskoče, pa i ovoj nesnosnoj zimi. Uz bunkere su načinili udobne zemunice, koje donekle podsećaju na njihove salašarske vajate. Iz napuštenih folksdojčerskih kuća dovukli su slamarice, dunje i jastuke, napravili ležajeve i posebno izdvojili prostor za spavanje. Tu su i šporeti koji služe za grejanje i za pripremanje hrane. Najčešće se kuva čaj i kukuruz ili se peče krompir.

Kroz skrivene osmatračnice stražari neprekidno motre Dravu i sav prostor oko rovova.

Veče je. Ponegde se čuje harmonika ili neki drugi instrument. Među borcima je neki pritajeni nemir. Sve češće poneko od njih uputi mitraljeski rafal ili zrno iz protivtenkovske puške na onu stranu.

Ponoć je. Ljubimo se, želimo jedan drugom da se u ovoj godini završi rat i da se živi vratimo svojim kućama. Puca se na sve strane, iz svih oruđa ali ne u vazduh, nego na onu stranu, prema neprijatelju.

S one strane se oglasiše ustaše — da nam majku parti-zansku i komunističku... i sve ostalo što papir ne trpi.

Ni naši im ne ostaju dužni. Uz rafale im upućuju sočne i jezgrovite izraze u kojima se spominje Hitler, Pavelić i još neki...«

Najteži marš Osme brigade

Poslednji dan u rovovima na levoj obali Drave protekao je uz relativno »slabu vatru protivnika« — kaže se u Operativnom dnevniku Štaba Osme brigade za dan 12. januar 1945. Tek predveče na sektoru 4. bataljona, koji je branio sektor od porušenog kolskog mosta do šumarske kućice, uočena je jedna veća nemačka kolona koja se kretala od Vukovara prema Osijeku. Iznenadnom i koncentričnom vatrom naših minobacača, artiljerije i teških mitraljeza ova kolona je potpuno razbijena. »Na poprištu ostaje veliki broj razbijenih automobila, kola i motocikla, kao i veliki broj Nemaca (oko 60 mrtvih). Naših gubitaka nije bilo.²²

Noću između 12. i 13. januara izvršena je smena. Položaje Osme brigade od šume Topolik pa do ušća Drave u Dunav, koje je ona neprekidno držala mesec i po dana, preuzele su jedinice otačestvenofrontovske bugarske armije. Smena je protekla u najboljem redu i u prijateljskoj, savezničkoj atmosferi. Bugarski oficiri bili su iznenađeni znalački urađenim fortifikacijskimi objektima na levoj obali Drave, a njihovi vojnici dobro zagrejanim zemunicama, mitraljeskim gnezdi-ma i osmatračnicama. Jedina zamerka im je bila na isturene položaje na samoj obali Drave, koje nisu smatrali za potrebno ni da ih posedaju. Narogušili su se takođe i na velike površine na karti ucrtanih nemačkih minskih polja, koja su se nalazila svud oko naših položaja.²³

²¹ D. Jelić, cit. feljton u *Frontu* od 17. X 1975.

²² Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.

²³ Položaje 8. brigade preuzele su jedinice 12. bugarske divi-zije (vidi Zapovest Štaba 51. divizije, Op. br. 29 od 11. I 1945).

U toku narednog dana i noći izvršen je pokret celokupnog sastava Brigade do mađarskog pograničnog mesta Beremenda, gde je dotle bila stacionirana Sedma vojvodanska brigada naše 51. vojvodanske divizije. Na veliku žalost naših boraca, nismo imali vremena da se duže zadržimo u ovom prijatnom rudarskom naselju, gde je život bio već uveliko normalizovan. Još iste noći, 15. januara, stigla je zapovest Štaba 51. divizije da se i Osmo brigada pripremi za usiljeni marš preko južne Mađarske u susret novim okršajima na ztv. virovitičkom mostobranu.

Po zapovesti Štaba 51. divizije, Osmo brigada dobila je naređenje da izvrši pokret pravcem: Beremend—šikloš—Kemeš—Vajslo—Šelje—Dravafok—Lakoća. Početak pokreta određen je za 16. januar u 9 časova, s tim da se po pristizanju u Lakoću Brigada razmesti na odmor vodeći računa o razmeštaju i ostalih jedinica na ovoj prostoriji.

»Naročito je važno da se pokret izvrši tačno u označeno vreme, tj. u 9 časova, jer je pokret ostalih jedinica vremenski regulisan tako da bi se izbeglo prestizavanje i nagomilavanje kolona..»²⁴

Insistiranje na strogoj marševskoj disciplini i rasporedu kretanja jedinica na maršu sa unapred izrađenim maršrutama, linijama ravnjanja, rejonima koncentracije i razmeštaja za odmor usledio je od strane Štaba Divizije zbog ograničenog kapaciteta puteva, blizine fronta, dejstva neprijateljske avijacije i činjenice da se u tom trenutku prema Lakoći i Barču kretala glavnina snaga novoformirane 3. armije (36. i 51. vojvodanska divizija, armijska i divizijska artiljerija, trupne i bojne komore i sve prištapske jedinice 12. vojvodanskog korpusa).

Svoj kratkotrajni odmor ili, bolje reći, predah u Beremendu Štab Osme brigade dobro je iskoristio za sređivanje jedinica i pripremu jednog od najtežih marševa na borbenom putu Brigade, dugog više od 150 kilometara i izvedenog u rekordno kratkom roku i pod izuzetno teškim vremenskim i terenskim uslovima. Predviđajući da će taj pokret biti izuzetno naporan, Štab Brigade je na sastancima sa svojim potčinjenim

²⁴ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 9—5.

štabovima iskoristio sva pozitivna iskustva i ukazao na ispoljene negativnosti iz prethodnih marševa, a posebno iz posljednjeg, izvedenog nekoliko dana ranije od Bilja do Beremenda. Posebna pažnja posvećena je brigadnom sanitetu, intendanturi, trupnoj i bojnoj komori kao i artiljerijskom divizionu, koji su formirali odvojene marševske kolone. Pešadijski bataljoni rasterećeni su nepotprenog tereta, viškova oružja i municije, bolesnika, zaprežnih kola i jahaćih konja. Svim starešinama naređeno je da maršuju u kolonama zajedno sa svojim borcima. Održani su skojevski i partijski sastanci, četne i bataljonske konferencije na kojima je ukazano na potrebu održavanja stroge marševske discipline, apelovano na solidarnost i međusobno ispomaganje u nošenju težeg pešadijskog oružja i municije...

Po dogovoru sa Štabom Divizije, marš je otpočeo dva sata ranije nego što je regulisano zapovešću. Tačno u 7 časova 16. januara krenula je prva marševska kolona. Bio je to 1. bataljon. U 7,20 časova krenuo je 2, u 7,40 — 3. bataljon. Artiljerijski divizion krenuo je u 8 časova, ešelon bojne komore u 8,20, intendantura i trupna komora u 8,40. U posljednjem ešelonu su krenuli 4. i 5. bataljon, tako da se cela brigadna kolona izdužila i našla u pokretu u 9 časova.

U Šelju, nakon 11 časova usiljenog i napornog marševanja, posle pređenih 45 kilometara, dat je petočasovni odmor. Posle toga je produžen marš do Dravafoka. U međuvremenu stigla je depeša Štaba 51. divizije da se prekine dalji marš prema Lakoči i Barču, tj. prema zapadu, gde se nalazilo glavno mesto prelaza, i skrene na jug, prema Dravi, gde se kod Budakovca nalazilo pomoćno mesto prelaza jedinica 12. vojvođanskog korpusa. Do ove izmene je došlo zbog toga što su u međuvremenu u Lakoću stigle i neke bugarske jedinice kao i mnoštvo civila — izbeglica iz Podravine. Da bi se izbegli nepotrebno gomilanje jedinica i zastoji u pokretu marševskih kolona, naređeno je da štabovi Osme i četrnaeste brigade koja, je marševala odmah iza Osme, pristupe pripremama za prelazak Drave kod Budakovca. Te pripreme izvršene su u toku 17. januara, tako da je u zoru 18. januara Dravu prešao 1. i odmah zatim nastavljeno prebacivanje i ostalih bataljona Osme i Četrnaeste brigade. Odmah po prelasku Drave, kolone su nastavile pokret do Podravske Slatine, a zatim pro-

dužile marš do Dobrovića i do Voćinskog potoka, gde su se tada nalazili neprijateljski položaji i istočna ivica tzv. virovitičkog mostobrana.

Marš od Bercmenda do Dobrovića, izvršen po najvećoj hladnoći od minus 25 stepeni, po zaleđenim i duboko zavejanim putevima južne Mađarske i Podravine, uz prelazak jedne velike vodene prepreke, predstavljao je ne samo izuzetan fizički napor, već i svojevrsan vojnički podvig i ratni fenomen. Preći za nepuna tri dana oko 150 kilometara skoro besputnih terena u izuzetno teškim atmosferskim uslovima, da bi se odmah i tako reći iz pokreta i bez ikakvog odmora prešlo u napad, predstavlja izuzetan primer požrtvovanja i borbene spremnosti jedinica koje retko srećemo u istoriji NOR-a pa i ratovodstva uopšte. Taj neprimerni fizički i psihički napor duboko se urezao u sećanja svakog njegovog učesnika i boraca vojvodanskih brigada. Ovaj marš, teške dvadestodnevne borbe i dramatično povlačenje sa tzv. virovitičkog mostobrana doživljeni su kao jedan nestvarni ratni košmar o kojem preživeli učesnici nerado pričaju. Njihova sećanja ovde kao da se prekidaju i pretvaraju u jednu nepreglednu belinu zasneženih podravskih polja, iznakaženu kraterima artiljerijskih i minobacačkih granata i načičkanu crnim i zamrznutim leševima naših i neprijateljskih vojnika. Jeziva hladnoća, koja im se još tada zavukla u kosti i zadržala u kičmenoj moždini, opominje ih vrlo često na štekatanje neprijateljskih mitraljeza i kloparanje nemačkih tenkova koje ih prati u stopu sve do Barča i zaleđenih obala Drave.

Neki su ipak uspeli da zabeleže svoja sećanja, da ih razluče od košmarnog sna i surove ratne stvarnosti i tako sačuvaju od zaborava za sadašnja i buduća pokolenja. Evo nekoliko kazivanja boraca Osmе brigade koja se odnose na pređeni put od Beremenda do Dobrovića.

»... Drum je zaleđen. Svaki čas se neko oklizne i padne. U nekom usputnom selu daju nam petosatni odmor. Pokušavam da skinem čizme. Noge su mi natekle, ne znam šta da radim. Bataljonski lekar mi savetuje da sasečem sare. „Bolje da izgubiš čizme nego noge!“ — kaže mi on. Poslušam ga i perem noge hladnom vodom. Otoci nikako da splasnu.

Pokušavam da odremam sat-dva. Bude nas. Čini mi se da sam tek sklopio oči. Pokušavam da uvučem stopala u

razrezane čizme, ali ne ide. Od ekonomista dobijam jednu vreću, cepam je na dve polovine i uvijam noge. Bio je to jalov i naivan posao, jer samo što smo krenuli, krpe propustiše vlagu i počеше da otpadaju s nogu. Čini mi se da gazim kao po užarenom ugljčevlju. Nesnosno me peče, ali se mora dalje. Svaki čas se uzice dreše i dok ih sedeći u snegu ponovo podvezujem, četa mi sve dalje odmiče. Sve više zaostajem. Bacam krpe i idem u čarapama, tako reći bos po mekom utabanom snegu.

Uto nailazi brigadni sanitet. Molim doktora da me primi u kola.

— Penji se! — dovikuje mi.

Sedam pored njega. On se okreće prema meni i baca ono što je još ostalo od mojih čarapa, uzima u šake sneg i dugo trlja moja stopala. Osećam kako mi kroz njih prolaze žmarci. Zatim mi daje jedno ćebe da dobro uvijem noge.

Ubrzo nailazi komesar Brigade Jure Čule. Odmah osipa vatru na mene: Što se vozim na kolima, dok mi se četa negde napred probija kroz vejavicu?

Ja se uzvrpoljio. Sramota me je. Umesto mene lekar otkriva moje noge i kaže da sam ostao bos.

Čule naređuje da mi se da obuća nekog bolesnika koji će duže ostati u sanitetu. Ubrzo su se na mojim nogama našle nove nemačke gojzerice i suve čarape.

Obradovan skačem sa kola i žurim za svojom jedinicom. Na sreću, noge mi nisu bile promrzle pa nisam imao nikakvih težih posledica... Iza nas ostaju mesta Vilanj, šikloš, Sigetvar, šelje... Dug put smo prevalili. Koliko je još pred nama? ...

Iz Šelja smo u ranu zora krenuli prema Dravafoku. Tu je mnogo vojske ikoja čeka da bude prebačena preko Drave, na slobodnu teritoriju, na virovitički mostobran. Ali nikako da stigne ta prokleta skela. Čekamo i smrzavamo se čitav dan. Hladnoća je neizdržljiva. A tu, na mestu prelaza, samo jedna mala ribarska kućica. Ni prići joj se ne može. Borci naložili vatre i sede oko njih. Spređa ti je toplo da izgoriš, dok ti se leđa smrzavaju. Uz vatru teku i priče. Jedan borac pokazuje svoj skraćeni prst i priča kako se na Kazuku sagao da skine čizme sa mrtvog Nemca. Međutim, »mrtvi« Nemac ga je zubima zgrabio za ruku i odgrizao mu prst. To je bilo po-

slednje što je zagrizao u svom životu' — kaže taj borac. — 'Ali sam i ja ostao bez prsta'...

Vetar je bezdušno fijukao, šibao i nas i ogolelu šumu koja se prostirala duž obe obale. Nastupila je prava »vučja noć« — surova i hladna...

Led je plovio i pucketao dok smo mi stajali na skeli, skakutali, drhtali i uzalud tražili neki zaklon. Nakon više od stotinu prevaljenih kilometara trebalo je da se ovde na ovom pustom delu Drave, prebacimo i pomognemo našim slavonskim drugovima. Tiho ali nemilosrdno skela je krčila put kroz ploveće sante leda koje su udarale u bok našeg pontona.

Najzad, evo nas na obali. Na mestu pristajanja škiljio je fenjer. Iskricali smo se prozeblji do srži kostiju. Na sve strane ogolela drveća i zasnežena ravnica. Skeledžija nam pokazuje pravac prema prvom selu u daljini, čini mi se da ga je nazvao Miljkovići. U koloni po jedan, dugoj nekoliko kilometara, koja se gubila negde u neprozirnoj vejavici, žurimo se prema pokazanom selu.

Konačno smo u Slavoniji. Već u prvom selu nailazimo na tragove nedavnih borbi i fašističkog divljanja. Mnoge kuće su popaljene. Ispod snežnih nanosa vire ostaci nagorelih greda i kopita poubijanih konja. Sve je opustelo, tiho, bez laveža pasa, bez kukurikanja petlova. Ulazimo u jednu kućicu radi odmora. Na slamom prekrivenoj i memljivoj zemlji slažemo se kao sardine. Uz nas je i domaća čeljad. Glavno je da nismo više na mećavi.

Ujutru krećemo dalje, u pravcu planina koje se jedva naziru kroz snežnu vejavicu. Redaju se sela. Sva su nekako slična. Kuće male, zbijene, oronule i parolama okićene. Krovovi od slame, šindre i trske. U kućama samo starci, žene i deca. Pri kratkim zastancima nude nas najčešće neslanim hlebom i krompirom. Deca su im bledunjava i izgladnela. Za obrok dobijaju nekoliko skuvanih krompirića. Ako je varenika ili kačamak, to je već gozba...^a

— Bio je to zaista izuzetno naporan i iscrpljujući marš — tvrdi i Anton Imrić Ribar iz Tavankuta, tada dvadesetogodišnji mitraljezac prateće čete 4. bataljona.

²⁵ D. Jelić, *Ratni zapisi*.

— Ja i moji pomoćnici na celom tom putu, dugom preko 150 kilometara, nosili smo na sebi i rasklopljeni teški mitraljez »maksim«. Municiju takođe. Mora se priznati da su nam i ostali naši drugovi, posebno skojevci, svesrdno pomagali. Put je bio veoma nepogodan, zaleđen i klizav, a hladnoća nam se zavalčila pod kožu. Sreća što smo se nalazili stalno u pokretu i što smo odmore pravili u naseljenim mestima i šumama, inače bi se mnogi posmrzavali. Sa oružjem smo morali oprezno rukovati jer svaki dodir rashlađenog metala nezaštićenim delom tela značio je isto što i opekotina prvog stepena. Zajedno sa delovima mitraljeza predavali smo jedni drugima i tople rukavice, koje nisu imali svi borci. Neki su cevi svoga oružja zavijali krpama i šalovima jer se koža prosto lepila i ostajala na metalnim delovima.

Prozebao i umoran, na jednom zastanku prišao sam razbuktaloj vatri koja je ostala od neke prethodne kolone. U želji da što pre otkravam svoje promrzlo telo i okoštale prste na rukama, skoro da sam uleteo u vatru. Sedeći pored nje i uživajući u njenoj toplini nisam ni primetio da mi se zapalio poveći deo peša na šinjelu. Trgao me smrad nagorelog tekstila. Bacio sam se unazad i snegom ugasio zapaljeno mesto. Posle toga sam bio daleko obazriviji. Šinjel sam nekako zakrpio a vatri sam prilazio samo kad je trebalo ispeći neki usput prikupljeni krompir ili parče slanine.

U Slavoniji je, međutim, i slanina, pa i čvarci koje smo ponekad dobijali, bili neslani. Hieb takođe. To nas je isto tako pogadalo kao i hladnoća. Naši intendanti vešto su krili ono malo preostale soli i čuvali kao najdragoceniji lek i namirnicu. Noću, u maršu, prolazeći pored zaostale zaprežne kolone trupne komore, pipali smo po kolima tražeći među džakovima brašna i pasulja poneku šaku soli. Ali uzalud...

I za Milana Rapačica, jednog od najmlađih boraca Osme brigade ovaj marš je ostao kao neki nestvarni, ružni san. »Čini mi se da sam ceo marš prespavao. Spavao sam u hodu, na kratkim zastancima u snegu, na golomrzatici. Najslada reč koju sam najčežljivije očekivao, a često i priviđao — bila je: odmor! Tada sam se jednostavno spuštao na klizavu i zaleđenu stazu i istog trenutka gubio vezu sa svim onim što se oko mene događalo. Bili su to, čini mi se, najsladi trenuci sna u mom životu... U početku sam se izdvajao iz kolone i

zavlačio u najveći smet, pored puta. Tu mi je bilo najtoplije. Možda bih tako i ostao da me naše zaštitnice nisu nekoliko puta pokupile i dovodile u četvu koja je u međuvremenu po-daleko ispešačila. Zbog toga sam zaradio i skojevski ukor. To me je potreslo i nateralo da u sebi potražim poslednje atome snage i izdržim sve do Dobrovića. Da bih nekako odag-
nao taj somnabulistički košmar i želju za spavanjem koja mi je od svakog većeg snežnog nanosa stvarala priviđenje me-
kog i toplog perjanog kreveta, prilazio sam u pokretu svo-
jim satrijim drugovima, puškomitraljescima. Bez reči sam skidao sa njihovih umornih ramena oružje i prteći ga dalje za kolonom prisiljavao sebe da ne mislim više na meke paper-
jaste postelje svud oko mene.

U Dobroviću bio sam već u vrućici. Tu me je neka Li-
čanka smestila u krevet. Pre toga mi je dala šolju tople kafe
i šaku neslanih čvaraka... Hvala joj! Već posle nekoliko da-
na našao sam_se ponovo u stroju svoje čete...«